

BRAUN LÁSZLÓ – CSERNICSKÓ ISTVÁN –
MOLNÁR JÓZSEF

Merre visz a „cigány út”? Magyar anyanyelvű cigányok Kárpátalján

1. Bevezetés

Demográfusok, népességföldrajzi szakemberek, politikusok és felelős értelmiségiek egyaránt gyakran foglalkoznak a magyarság népességszámának fogyásával. A Kárpát-medence magyar népessége körében valóban kisebb-nagyobb csökkenést regisztráltak a legutóbbi népszámlálások a régió valamennyi államában. A magyar anyanyelvűek számának folyamatos csökkenése ellenére meglehetősen kevés figyelem jut azonban egy olyan, etnikai jegyei miatt a „látható kisebbség” kategóriájába tartozó csoportra, amely a Kárpát-medence valamennyi államában jelen van: a magyar anyanyelvű cigányságra. Jelen írás célja, hogy Kárpátalja vonatkozásában ismertesse a magyar anyanyelvű cigány népesség demográfiai és iskolázottsági jellemzőit, valamint szerepüket a magyar tannyelvű iskolai hálózat hosszú távú fenntartásában. Külön kitérünk arra is, a magyar lakta területeken hogyan szervezik meg a romák számára az oktatást, illetve milyen roma programjai vannak a helyi kisebbségi magyar társadalmi, politikai, kulturális és/vagy egyházi szervezeteknek, intézményeknek.

2. A kárpátaljai romák demográfiai helyzete

2.1. Romák Ukrajnában

Sajátos helyzete van Ukrajnában a roma (cigány) kisebbségnek. A 2001. évi ukrainai népszámlálás adatai szerint az ország 48,24 millió lakosa közül 47 587 fő, az összlakosság 0,1%-a vallotta magát cigány nemzetiségűnek. Ám különböző becslések szerint számuk a regisztráltánál jóval nagyobb, közel 200 ezer.¹

Amint az 1. táblázatban is látható, számuk és arányuk 1959 és 1989 között fokozatosan emelkedett, majd 2001-ben 1989-hez képest abszolút számuk némileg (330 fővel) csökkent, ám arányuk (az összlakosság jelentős visszaesése következtében) tovább emelkedett.

A romák csaknem 45 százalékának anyanyelve a cigány nyelv valamelyik változata; ennek ellenére nyelvüket Ukrajnában nem védi a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája. A Karta ratifikációjáról szóló ukrainai törvény² ugyanis mindössze az alábbi 13 kisebbségi közösség nyelvét vonja a nemzetközi dokumentum hatálya alá: belorusz, bolgár, gagauz, görög, zsidó, krími tatár, moldáv, német, lengyel, orosz, román, szlovák és magyar.³ Vagyis: annak ellenére, hogy a 2001. évi népszámlálás adatai alapján az Ukrajnában élő cigány lakosság 44,69%-a (21 266 fő) a cigány nyelv valamely változatát tekinti anyanyelvének, a cigány nyelv(ek) nem élvezi(k) a Karta védelmét. Ez azért is érdekes, mert – amint a fenti felsorolásból kiderül – a nemzetközi dokumentum Ukrajna által ratifikált változata olyan nyelveket is a védelme alá von, mint például a moldáv (mely gyakorlatilag azonos a románnal) vagy a közelebről meg nem határozott zsidó nyelv (vajon a jiddis vagy az ivrit?). A cigány nyelv(ek) kihagyása a Karta ratifikálásáról szóló törvényből demográfiai, statisztikai érvekkel sem indokolható. Ha megvizsgáljuk a 2. táblázatot és az 1. ábrát, látható, hogy a Karta hatálya alá eső 13 kisebbségi nyelv közül:

¹ Вісник етнополітики № 6. 2004. május 27. – június 15. <http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/bulet/en/06.php>

² Elfogadásának dátuma: 2003. május 15., száma: 802-IV.

³ Lásd Beregszászi Anikó – Cserniczkó István: ...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról. Ungvár, PoliPrint, 2004. Beregszászi Anikó – Cserniczkó István: A Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája – ukrainai módra. *Kisebbségkutatás* 2007/2: 251–261.

1. táblázat. Ukrajna lakosságának nemzetiségi összetétele (1959–2001)

	1959		1970		1979		1989		2001	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Összesen	41869046	100	47126517	100	49609333	100	51452034	100	48240902	100
Ukrán	32158493	76,81	35283857	74,87	36488951	73,55	37419053	72,73	37541693	77,82
Orosz	7090813	16,94	9126331	19,37	10471602	21,11	11355582	22,07	8334141	17,28
Belorusz	290890	0,69	385847	0,82	406098	0,82	440045	0,86	275763	0,57
Moldáv	241650	0,58	265902	0,56	293576	0,59	324525	0,63	258619	0,54
Krími tatár	nincs adat	–	3554	0,01	6636	0,01	46807	0,09	248193	0,51
Bolgár	219409	0,52	234390	0,50	238217	0,48	233800	0,45	204574	0,42
Magyar	149229	0,36	157731	0,33	164373	0,33	163111	0,32	156566	0,32
Román	100863	0,24	112141	0,24	121795	0,25	134825	0,26	150989	0,31
Lengyel	363297	0,87	295107	0,63	258309	0,52	219179	0,43	144130	0,30
Zsidó	840311	2,01	775993	1,65	632610	1,28	486326	0,95	103591	0,21
Örmény	28024	0,07	33439	0,07	38646	0,08	54200	0,11	99894	0,21
Görög	104359	0,25	106909	0,23	104091	0,21	98594	0,19	91548	0,19
Tatár	61527	0,15	72658	0,15	83906	0,17	86875	0,17	73304	0,15
Cigány	22515	0,05	30091	0,06	34411	0,07	47917	0,09	47587	0,10
Azerbajdzsán	6680	0,02	10769	0,02	17235	0,03	36961	0,07	45176	0,09
Grúz	11574	0,03	14650	0,03	16301	0,03	23540	0,05	34199	0,07

	1959		1970		1979		1989		2001	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Német	23 243	0,06	29 871	0,06	34 139	0,07	37 849	0,07	33 302	0,07
Gagauz	23 530	0,06	26 464	0,06	29 398	0,06	31 967	0,06	31 923	0,07
Koreai	1 341	0,00	4 480	0,01	6 061	0,01	8 689	0,02	12 711	0,03
Üzbég	8 472	0,02	10 563	0,02	9 862	0,02	20 333	0,04	12 353	0,03
Csuvas	8 925	0,02	13 610	0,03	16 456	0,03	20 395	0,04	10 593	0,02
Szlovák	13 991	0,03	10 204	0,02	8 744	0,02	7 943	0,02	6 397	0,01
Egyéb	99 910	0,24	121 956	0,26	127 916	0,26	153 518	0,30	323 656	0,67

Forrás: <http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/stat/census/01/01.pdf>

2. táblázat. Ukrajna lakossága anyanyelv szerint a 2001. évi census adatai alapján

Összesen	Nemzetisége és anyanyelve azonos		Nem azonos. Ebből anyanyelve						
	Szám	%	Ukrán		Orosz		Egyéb		
			Szám	%	Szám	%	Szám	%	
Összesen	48 240 902	41 093 957	85,18	606 740	1,26	6 279 838	13,02	260 367	0,54
Ukrán	37 541 693	31 970 728	85,16	–	–	5 544 729	14,77	26 236	0,07
Orosz*	8 334 141	7 993 832	95,92	328 152	3,94	–	–	12 157	0,15
Belorusz*	275 763	54 573	19,79	48 202	17,48	172 251	62,46	737	0,27
Moldáv*	258 619	181 124	70,04	27 775	10,74	45 607	17,63	4 113	1,59
Krími tatár*	248 193	228 373	92,01	184	0,07	15 208	6,13	4 428	1,78

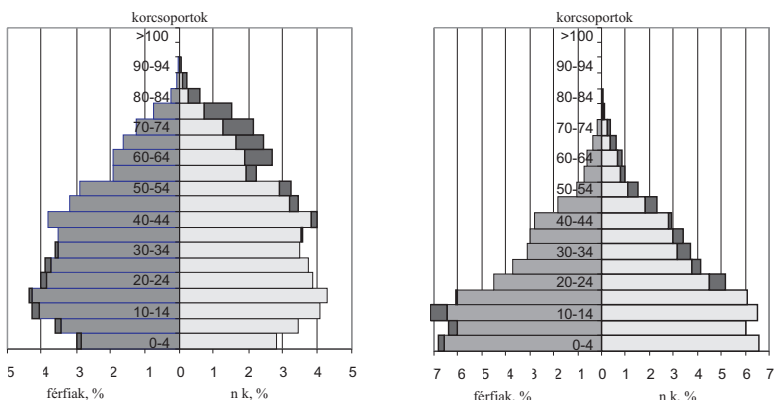
Összesen	Nemzetisége és anyanyelve azonos		Nem azonos. Ebből anyanyelve						
			Ukrán		Orosz		Egyéb		
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	
Bolgár*	204574	131237	64,15	10277	5,02	62067	30,34	993	0,49
Magyar*	156566	149431	95,44	5367	3,43	1513	0,97	255	0,16
Román*	150989	138522	91,74	9367	6,20	2297	1,52	803	0,53
Lengyel*	144130	18660	12,95	102268	70,96	22495	15,61	707	0,49
Zsidó*	103591	3213	3,10	13924	13,44	85964	82,98	490	0,47
Örmény	99894	50363	50,42	5798	5,80	43105	43,15	628	0,63
Görög*	91548	5829	6,37	4359	4,76	80992	88,47	368	0,40
Tatár	73304	25770	35,15	3310	4,52	43060	58,74	1164	1,59
Cigány	47587	21266	44,69	10039	21,10	6378	13,40	9904	20,81
Azerbajdzsán	45176	23958	53,03	3224	7,14	16968	37,56	1026	2,27
Grúz	34199	12539	36,66	2818	8,24	18589	54,36	253	0,74
Német*	33302	4056	12,18	7360	22,10	21549	64,71	337	1,01
Gagauz*	31923	22822	71,49	1102	3,45	7232	22,65	767	2,40
Koreai	12711	2223	17,49	700	5,51	9662	76,01	126	0,99
Üzbég	12353	3604	29,18	1818	14,72	5996	48,54	935	7,57
Csuvas	10593	2268	21,41	564	5,32	7636	72,09	125	1,18
Szlovák*	6397	2633	41,16	2665	41,66	335	5,24	764	11,94
Egyéb	323656	46933	14,50	17467	5,40	66205	20,46	193051	59,65

Forrás: <http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/stat/census/01/03.pdf>

* Azon kisebbségi közösségek, melyek nyelve a Karta védelme alá esnek Ukrajnában.

- a) a lengyel, szlovák, német, görög és zsidó anyanyelvi beszélőinek száma kisebb Ukrajnában, mint azoké, akik a cigányt tekintik anyanyelvüknek;
- b) a belaruszok, lengyelek, zsidók, görögök, németek és szlovákok körében kisebb azoknak az aránya, akiknél egybeesik a nemzeti- és az anyanyelv, mint a cigányok körében.

1. ábra. A nemzetiség és anyanyelv egybeesése Ukrajna különböző nemzetiségeinél (a 2001. évi népszámlálás adatai alapján)

Forrás: <http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/stat/census/01/03.pdf>

A roma nemzetiségűek 21 százaléka ukrán, 13 százalék orosz, 21 százalékuk pedig egyéb anyanyelvű. A nem cigány, orosz vagy ukrán anyanyelvű romák között a legnagyobb a magyar anyanyelvű cigányok aránya. A nem cigány anyanyelvűek közül meglepően kevesen, mindössze 4 189-en (8,8%) beszélnek cigányul a népszámlálás adatai szerint, ukránul ellenben az ukránai cigányok 39,7, oroszul pedig 33,6 százaléka tud.

2.2. A kárpátaljai cigányság száma és elhelyezkedése

A cigány nemzetiségűek mindössze két megyében, Kárpátalján (1,1%) és Odessza megyében (0,1%) érik el az adott közigazgatási egységen belül a 0,1 százalékos arányt. A 3. táblázatból látszik, hogy a 2001. évi census adatai szerint Kárpátalján 14 004 fő (a megye lakosainak 1,1 százaléka) vallotta magát cigány nemzetiségűnek. Ez azt jelenti, hogy az ukrainai romák több, mint negyede (29,4%) egyetlen megyében, Kárpátalján él.

3. táblázat. Kárpátalja nemzetiségi összetétele az 1989. és 2001. évi népszámlálási adatok alapján

	Lélekszám		Arányuk a megye népességén belül		A 2001-es lélekszám az 1989-es %-ában
	1989	2001	1989	2001	
Ukránok	976 749	1 010 127	78,4	80,5	103,4
Magyarok	155 711	151 516	12,5	12,1	97,3
Románok	29 485	32 152	2,4	2,6	109,0
Oroszok	49 458	30 993	4,0	2,5	62,7
Cigányok	12 131	14 004	1,0	1,1	115,4
Szlovákok	7 329	5 695	0,6	0,5	77,7
Németek	3 478	3 582	0,3	0,3	103,0
Belaruszok	2 521	1 540	0,2	0,1	61,1
Egyéb	8 756	5 005	0,6	0,4	64,0
Összesen	1 245 618	1 254 614	100	100	100,7

Forrás: Molnár József – Molnár D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Beregszász, KMPSZ Tankönyv- és Taneszköztanácsa. 2005:20.*

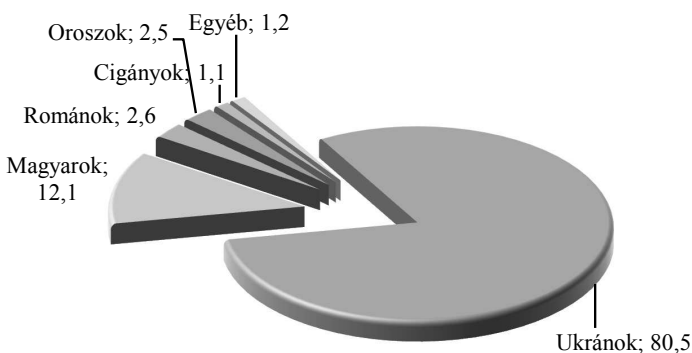
A 2001-es ukrainai népszámlálás megerősítette, hogy Kárpátalja népességének egyik alapvető vonása a soknemzetiségűség. A megyében az említett népszámlálás alkalmával több mint 100 nemzetiség képviselőit vették számba,⁴ ám közülük csak öt aránya haladta meg az össznépségen belül az 1 százalékot (2. ábra). A roma közösség, a teljes népesség

⁴ Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (Закарпатське обласне управління статистики) Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень). Ужгород, 2003c: 84.

belüli 1,1%-os arányával, az ukránok, a magyarok, a románok és az oroszok mögött az ötödik legszámosabb kárpátaljai nemzetiségnek bizonyult.

A cigányok száma Kárpátalján 2001-re az előző, 1989-es népszámláláshoz képest majdnem 2000-rel nőtt, és elérte a 14 ezret. A 13 évre jutó⁵ 15,4%-os gyarapodás nem tükrözi maradéktalanul a természetes szaporulat ütemét. A lélekszámuk ugyanazt a bizonytalanságot tartalmazza, amit általában a népszámlálások cigányságra vonatkozó eredményei: az önbevalláson alapuló felmérések alkalmával a romák egy jelentős része más nemzetiségűnek mondja magát.

2. ábra. Kárpátalja lakosságának nemzetiségi összetétele 2001-ben

Így, a cigányság egy része már a korábbi népszámlálások alkalmával is a magyart nevezte meg nemzetiségéként. Ezek aránya a kedvezménytörvény hatására 2001-ben valószínűleg emelkedett. Ennek tulajdonítható például a magyarság gyarapodása Munkácson, ahol ezzel párhuzamosan a cigányok száma az összeírás alapján csökkent, miközben közismert a magas természetes szaporulat a körükben. A fentiekkel összecsengő megállapításra jutott egy Kárpátalján közvetlenül az 1989-es népszámlálás után a statisztikai hivatal által végzett átfogó felmérés: ez 20 ezer cigány származású lakost talált a megyében, ugyanakkor a népszámlálás csupán 12,1 ezret írt össze.⁶

⁵ Az 1989-es népszámlálást az év januárjában, míg a 2001-est az év decemberében tartották.

⁶ Jemes, G. Sz. – Gyacsenko, V. I. (Ємець, Г. С., Дяченко, Б. І.): *Циганське населення Закарпаття*. Ужгород: Видавництво „Карпати”, 1993.

A magukat cigány nemzetiségűnek vallók száma és aránya (az 1979-es enyhe csökkenést leszámítva) folyamatosan nő Kárpátalján a népszámlálási adatok mutatói alapján (4. táblázat).

4. táblázat. A magukat cigány nemzetiségűnek vallók száma Kárpátalján (a népszámlálási adatok alapján)

Népszámlálás	1959-ben	1970-ben	1979-ben	1989-ben	2001-ben
Cigány nemzetiségűek	4970	5902	5586	12131	14004
Cigány nemzetiségűek aránya	0,54	0,56	0,48	0,97	1,12

Számottevő eltérések figyelhetők meg az egyes nemzetiségek urbanizációs szintjében. Miközben Kárpátalja népességének többsége falvakban él (63,3%), vannak túlnyomórészt a városokban összpontosuló etnikai közösségek, mint például az oroszok. A cigányság körében szintén nagyobb a városlakók aránya a teljes népesség átlagánál: 2001-ben valamivel több, mint a felük (51%) lakott városokban.

Lényeges különbségek mutatkoztak a kárpátaljai nemzetiségek lélekszámának változásában a falvakban és a városokban a két legutóbbi ukrain népszámlálás között. A megállapítás vonatkozik az összlakosságra is, hisz a 13 év alatt a városi népesség száma több mint 9 százalékkal csökkent, miközben a falvaké 7 százalék fölötti gyarapodást ért el. Az eltérésnek két fő oka volt:

- a két népszámlálás között nyolc település minősítette vissza magát városi típusú településből faluvá, mert Ukrajnában falun valamivel olcsóbb a villanyáram (a városi típusú települések lakosságát a népszámlálások alkalmával a városi lakosságon belül tartják nyilván);
- a falvak magasabb természetes szaporulata a tárgyidőszakban.

Meglepő, hogy a magas szaporulatú roma népesség száma is csökkent a városokban, míg a falvakban a magas termékenységi mutatóval sem indokolható mértékben, 49,7 százalékkal nőtt. Valószínűleg, a nyilvántartásba vétel körüli bizonytalanság magyarázhatja a jelenséget. A városi cigányság fogyásának egyik tényezője lehetett, hogy a magyarországi kedvezménytörvény megszületése után több magyar anyanyelvű cigány valotta magát magyarnak (például Munkácson).

A romák Kárpátalján szörvényben élnek, arányuk 2001-ben egyik járásban vagy megyei alárendeltségű városban sem érte el a 10 százalékot. A megyei átlagot meghaladó volt a részesedésük a síkvidéki közigaz-

gatási egységek lakosságában. Ezek között is kiemelkedett Beregszász (6,4%), továbbá a Beregszászi és az Ungvári járás (mindkettőben 4,1%). A hegyvidéki járások közül a népszámlálás csupán a Nagybereznaiban és a Szolyvaiban rögzített 1% fölötti cigányságot (lásd 5. táblázat).

5. táblázat. A cigány népesség megoszlása Kárpátalján közigazgatási egységenként az 1989-es és a 2001-es népszámlálás eredményei alapján

Közigazgatási egység	A népesség száma, 2001	Cigányok				
		száma, 1989	aránya, 1989	száma, 2001	aránya, 2001	Változás, %
Beregszász v.	26 554	–*	3,2	1695	6,4	+76,4
Huszt város	31 864	–*	0,4	122	0,4	-3,9
Munkács város	81 637	2097	2,5	1130	1,4	-46,1
Ungvár város	115 568	1992	1,7	1705	1,5	-14,4
Beregszászi j.	54 062	2705*	3,2	2211	4,1	+26,8
Huszt járás	96 960	161*	–*	1	0,0	–*
Ilosvai járás	100 905	–	–	167	0,1	–
Munkácsi járás	101 443	1002	1,0	1314	1,3	+31,1
Nagybereznai j.	28 211	582	1,9	452	1,6	-22,3
Nagyszőlősi j.	117 957	928	0,8	920	0,8	-0,9
Ökörmezői j.	49 890	–	–	118	0,2	–
Perecsenyi j.	32 026	–	–	138	0,4	–
Rahói járás	90 945	–	–	163	0,2	–
Szolyvai járás	54 869	–	–	800	1,4	–
Técsői járás	171 850	–	–	45	0,0	–
Ungvári járás	74 399	2626	3,6	3022	4,1	+15,1
Volóci járás	25 474	–	–	1	0,0	–
Összesen	1 254 614	12 131	1,0	14 004	1,1	+15,4

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003c, i.m. Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (Закарпатське обласне управління статистики), Про кількість та склад населення Закарпатської області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Новини Закарпаття №№ 4–5. Ужгород. 6. 2003d; Laver, O. – Zilhalov, V. (Лавер, О., Зилгалов, В.): Хто живе на Закарпатті? Карпатський край 1991, № 38: 3–16.

* Beregszász és Huszt 1989-ben még nem voltak megyei alárendeltségű városok, így a csillaggal jelölt adataik a megfelelő járásokon belül szerepelnek.

„–” adathiány

Ha a 2001-es népszámlálás romákra vonatkozó járási adatait összevetjük az 1989-es megfélelőkkel, újabb kételyeink támadhatnak ezen

adatok megbízhatóságával kapcsolatosan. Hisz, miközben a vizsgált közösség természetes szaporulata az utóbbi évtizedekben töretlenül magas volt, a két népszámlálás alapján a számuk közigazgatási egységenként rendkívül változatosan alakult: helyenként több mint 76%-kal nőtt (Beregszász város), máshol 46%-ot meghaladó volt a fogyás (Munkács város). A migráció és az asszimiláció sem indokolhat ekkora szélsőségeket, maradt tehát az ingadozó önbevallás és az összeírások pontatlanságából adódó látszatasszimiláció feltételezése.

A települési bontású nemzetiségi népszámlálási adatokat Ukrajnában (régii szovjet beidegződést követve), sajnos, mindmáig nem tették közé, így ilyen adatokkal a kárpátaljai cigányságról sem rendelkezünk.

A 2001-es ukrajnai népszámlálás felmérte a népesség anyanyelvi összetételét, továbbá rákérdezett az egyéb beszélt nyelvekre is. Az anyanyelv fogalmát Ukrajnában az általában használt nyelv értelmében alkalmazzák. A kárpátaljai cigányok csaknem kétharmada (62,4%-a) a magyart tekinti anyanyelvének. A kárpátaljai magyar anyanyelvűeknek viszont 5,5%-a (8 736 fő) cigány nemzetiségűnek vallja magát (8. táblázat.)

6. táblázat. Kárpátalja népességének megoszlása nemzetiség és anyanyelv szerint a 2001. évi népszámlálás adatai alapján (abszolút számokban)

nemzetiség	lélekszám (fő)	közülük anyanyelvének nevezte meg:					
		saját nemzete nyelvét	az ukránt	a magyart	a románt	az oroszt	egyéb nyelvet
ukránok	1 010 127	1 001 977	–	1 851	248	5 297	754
magyarok	151 516	147 056	3 932	–	16	378	134
románok	32 152	31 846	163	22	–	42	79
oroszek	30 993	28 435	2 451	65	18	–	24
cigányok	14 004	2 871	2 335	8 736	12	28	22
szlovákok	5 695	2 480	2 366	645	1	147	56
németek	3 582	1 810	1 419	150	2	173	28
belaruszok	1 540	576	283	9	1	666	5
egyéb	5 005	1 806	1 342	195	80	1 246	336
összesen	1 254 614	1 218 857	14 291	11 673	378	7 977	1 438

7. táblázat. Kárpátalja népességének megoszlása nemzetiség és anyanyelv szerint a 2001. évi népszámlálás adatai alapján (százalékban)

nemzetiség	lélekszám (fő)	közülük anyanyelvének nevezte meg:					
		saját nemzete nyelvét	az ukránt	a magyart	a románt	az oroszt	egyéb nyelvet
ukránok	1 010 127	99,2	–	0,2	0,0	0,5	0,1
magyarok	151 516	97,1	2,6	–	0,0	0,2	0,1
románok	32 152	99,0	0,5	0,1	–	0,1	0,2
oroszek	30 993	91,7	7,9	0,2	0,1	–	0,1
<i>cigányok</i>	<i>14 004</i>	<i>20,5</i>	<i>16,7</i>	<i>62,4</i>	<i>0,1</i>	<i>0,2</i>	<i>0,2</i>
szlovákok	5 695	43,5	41,5	11,3	0,0	2,6	1,0
németek	3 582	50,5	39,6	4,2	0,1	4,8	0,8
belaruszok	1 540	37,4	18,4	0,6	0,1	43,2	0,3
egyéb	5 005	36,1	26,8	3,9	1,6	24,9	6,7
összesen	1 254 614	97,1	1,1	0,9	0,0	0,6	0,1

8. táblázat. A magyar anyanyelvű kárpátaljaiak nemzetiségi megoszlása a 2001. évi népszámlálás adatai alapján

Nemzetiség	Fő	Százalék
Magyar	147 056	92,6
Ukrán	1 851	1,2
Román	22	0,0
Orosz	65	0,0
<i>Cigány</i>	<i>8 736</i>	<i>5,5</i>
Szlovák	645	0,4
Német	150	0,1
Egyéb	204	0,1
Összesen magyar anyanyelvű	158 729	100,0

Az anyanyelv és a nemzetiség Kárpátalja lakosságának 97,1%-ánál megegyezik. Azonban az egyes nemzetiségek esetében ez a mutató jelentős különbségekre hívja fel a figyelmet. A négy legszámosabb nemzetiség, az ukrán, a magyar, a román és az orosz képviselőinek több mint 90%-a saját nemzete nyelvét nevezte meg anyanyelvként. A megye kisebb

nemzetiségei körében az anyanyelvként a saját nyelvüket használók aránya jóval alacsonyabb, többnyire 50% körüli, vagy az alatti. A cigányság anyanyelvi összetétele sokszínű: csak a 20,5%-uk anyanyelve a cigány nyelv valamelyik változata; majdnem ennyien (16,7%) az ukránt, 62,4%-uk pedig a magyart használja leginkább. „A kárpátaljai cigányság nagyobb része magyarul beszél, de a Kárpátokhoz közelebb élők már ukrán nyelvre váltottak” – írja Szuhay.⁷ Összességében 2001-ben Kárpátalján a magyar anyanyelvű nem magyarok többsége (74,8%) cigány volt.

Az 1989-es népszámlálás óta az anyanyelvként a cigány nyelv valamelyik változatát használó romák aránya nem változott, a magyar nyelveké viszont 3,3 százalékkal csökkent. Lélekszámuk ugyanakkor 8 ezerről 8,7 ezerre emelkedett. Az arányuk csökkenésének okát abban látjuk, hogy a magyar nyelvű cigányság 2001-ben a korábbinál nagyobb részben vallotta magát magyar nemzetiségűnek. Az ukrán presztízsnyelvvé válása vonhatta maga után az ilyen anyanyelvű romák arányának a 4,4 százalékos növekedését.

Számottevő különbségek mutatkoznak a városi és a falusi cigányság nyelvhasználatában. A városi romák körében a teljes roma népességhez képest valamivel magasabb a cigány (33,6%) és az ukrán (23,2%) anyanyelvűek aránya, míg a magyart viszonylag kisebb arányban használják ilyen minőségben (42,8%). A többnyire magyar falvakban élő falusi cigányság döntő része (82,8%) viszont magyarul beszél, saját nemzeti nyelvét mindössze 6,9%-uk, az államnyelvet 9,8%-uk nevezte meg anyanyelvként. A városi romák körében magasabb a cigány nyelvet anyanyelvként beszélők aránya, mint a falusi lakosság körében: a városokban a romák körülbelül egyharmada tekinti a cigányt anyanyelvének, a falvakban ellenben ez az arány nem éri el a 7%-ot.

Még markánsabbak az anyanyelvi összetétel területi különbségei. Mint azt fentebb már említettük, a kárpátaljai cigányság többségében magyar anyanyelvű. Ez jellemzi Beregszász és Munkács, továbbá a Beregszászi, a Munkácsi és az Ungvári járások roma népességének a zömét is (5. táblázat). Az ungvári és a huszti romák, valamint az Ökörmezői és a Rahói járások cigánysága többségében a saját nyelvét használja. A többi járásban a romák nagyobbik hányada ukrán anyanyelvű. Egye-

⁷ Szuhay Péter: Magyar nyelvű cigányok a Kárpát-medencében. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László szerk.: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, 426–435. Budapest: Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet. 2008: 432.

dül a Nagyszőlősi járásban mutatott ki a népszámlálás jelentős arányban mind ukrán, mind cigány, mind magyar anyanyelvű cigány népességet.

Annak ellenére, hogy a népszámlálás során „cigány nyelv”-ként nyilvántartott nyelvnek számos változata létezik, arról nincsenek adatok, hogy a magukat cigány anyanyelvűnek valló kárpátaljaiak melyik cigány nyelvet tekintik anyanyelvüknek.

1959-ben a magukat Kárpátalján cigánynak vallók 27,75%-a, 1970-ben 21,57%-a, 1979-ben 13,90%-a, 1989-ben 20,53%-a tekintette anyanyelvének a (valamelyik) cigány nyelvet, a legutóbbi census pedig 20,50%-os arányt regisztrált.

9. táblázat. A cigány népesség anyanyelvi összetétele Kárpátalja közigazgatási egységeiben a 2001-es népszámlálás adatai alapján

Közigazgatási egység	A cigányok aránya, %	Adott anyanyelvűek aránya a cigányok között, %			
		cigány	ukrán	magyar	Egyéb
Beregszász város	6,4	0,5	0,2	99,2	0,1
Huszt város	0,4	90,1	9,0	0,0	0,9
Munkács város	1,4	3,5	9,2	87,3	0,0
Ungvár város	1,5	84,9	8,6	5,2	1,7
Beregszászi járás	4,1	0,6	0,7	98,1	0,6
Husztói járás	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0
Ilosvai járás	0,1	7,2	92,8	0,0	0,0
Munkácsi járás	1,3	5,0	2,2	92,6	0,2
Nagybereznai j.	1,6	0,4	99,6	0,0	0,0
Nagyszőlősi járás	0,8	33,6	51,4	15,0	0,0
Ökörmezői járás	0,2	99,2	0,0	0,0	0,8
Perecsenyi járás	0,4	25,4	65,9	0,0	8,7
Rahói járás	0,2	97,5	1,8	0,0	0,6
Szolyvai járás	1,4	0,0	95,9	4,1	0,0
Técsői járás	0,0	22,2	77,8	0,0	0,0
Ungvári járás	4,1	18,0	1,6	80,2	0,2
Volóci járás	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0
Összesen	1,1	20,5	16,7	62,4	0,4

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003c. i.m.

A 2001-es népszámlálás az anyanyelven kívül beszélt egyéb nyelvekre is rákérdezett. Az egyéb beszélt nyelvek két fő csoportját az itt élő nemzetek nyelvei, illetve a világnyelvek alkotják. A census eredményei alapján a vidék nemzetiségei, így a cigányok is, jóval nagyobb arányban beszélik egymás nyelvét, mint a világnyelveket. Ez egyrészt a megye soknemzetiségű jellegéből adódik, másrészt az idegen nyelvek oktatásának alacsony általános színvonalával is összefügg.

A cigányok körében második nyelvként a legtöbben az ukránt nevezték meg: a nem ukrán anyanyelvűek 39,5%-a, 4606 fő beszélt az államnyelvet. Jelentős volt az orosz és a magyar nyelv elterjedtsége is a más anyanyelvű romák között. Oroszul 2001-ben közülük 1634-en (11,7%), magyarul 1157-en (22,0%) beszélték. A nem cigány anyanyelvű romák körében meglepően alacsony volt a cigány nyelvek ismerete; közülük csupán 83 fő (0,75%) nyilatkozta azt, hogy beszél cigányul. A városi romák körében valamivel magasabb (1,12%) a nem cigány anyanyelvűek körében a cigány nyelv ismerete, mint a falvakban (0,47%). Nem meglepő viszont, hogy a túlnyomórészt alacsony iskolázottságú közösség világnyelvismerete gyakorlatilag nulla volt: angolul és franciául közülük senki nem beszélt, németül 1 fő. A romák 56,6%-a, 7927 fő, nem beszélt az anyanyelven kívül egyéb nyelvet. Ennél csak az ukránok megfelelő mutatója volt magasabb (68,8%).

2001-ben a férfiak Kárpátalja lakosságának a 48,2%-át alkották, vagyis 1000 férfira 1077 nő jutott.⁸ A megyei átlagnál kisebb volt a nőtöbbség a cigányok esetében, körükben az arány 1047 nő/1000 férfi volt. A kiegyenlített nemi arány a magasabb születési rátával és a jelentős nőtöbbségtől idősebb korosztályok kisebb arányával függ össze.

A kárpátaljai cigányság korösszetételét a korfa segítségével jellemezzük, összevetve azt a megye összlakosságáéval. A korfák az alábbi jellegzetességeket mutatják:

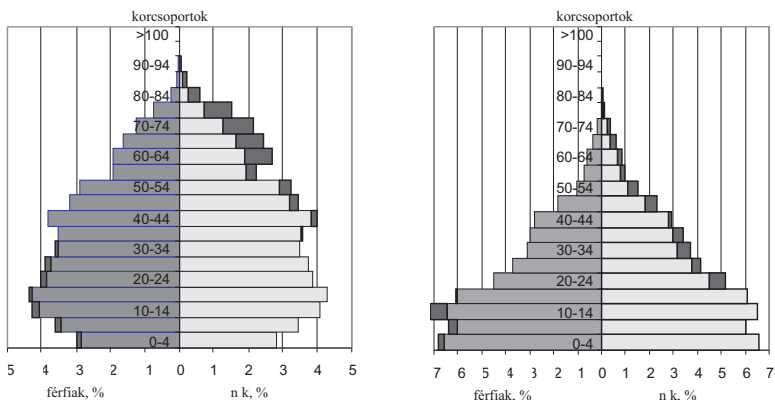
- A cigányok korfája a szakirodalom által jól ismert piramidális alakú, amely a magas születésszámú népcsoportokat jellemzi (3. ábra, jobb oldal). A korfa egyenes alapja azonban a születésszám mérséklődését tükrözi a rendszerváltás után a romák körében is.
- Ezzel szemben Kárpátalja teljes népességének a korfája szűkített alapú, hóember alakúként írható le, és a korfán a születésszám

⁸ Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal: *Adattár*, 2003a.

viSSzaesésének, illetve az előregedésnek a tendenciája jelentkezik (3. ábra, bal oldal).

- A romák időskori nőtöbblete az összlakosságénál előbb, már 20 éves kor fölött jelentkezik, viszont a nyugdíjas korosztályokban kevésbé markáns.
- A fiatal korosztályokban mindkét korfa némi férfitöbbletet jelez.

3. ábra. Kárpátalja összlakosságának (bal oldalon) és cigány népességének (jobb oldalon) öt éves bontású korfája*

* Az adott nem többletét eltérő színezés jelzi.

2001-ben a kárpátaljai roma népesség 6,7 százaléka tartozott a foglalkoztatottak közé, ami jóval alacsonyabb volt a teljes lakosság egyébként sem túl magas 33,2 százalékos értékénél (10. táblázat). Az egyes igazgatási egységekben jelentősen eltértek a vonatkozó értékek. Jóval magasabbnak adódott a foglalkoztatottság a megyei jelentőségű városok cigánysága körében, Ungváron érve el a maximumot (14,5%). A járások közül az Ilosvaiban, a Beregszásziban, az Ungváriban és a Nagybereznaiiban a romák mintegy 5 százalékának volt munkahelye, a fennmaradó járásokban a cigányság foglalkoztatottsága a nulla közelében volt.

Kedvezőtlen a foglalkoztatott romák foglalkozási kategóriák szerinti eloszlása is. Többségüket (60,2%) a népszámlálás a legegyszerűbb

foglalkozások művelői közé sorolta (a teljes foglalkoztatott népesség megfelelő mutatója 38,8 százalék). További jelentős csoportot alkottak a szolgáltatási szférában és kereskedelemben dolgozók (15,6%) és a szakmunkások (14,9%). Ezek aránya ugyancsak meghaladta a megye lakosságának vonatkozó 9,3 és 9,6 százalékos értékeit. A többi foglalkozási kategóriában a cigányság alulképviseelt volt; leginkább a vezető beosztásban dolgozók között, ahol 0,28%-uk dolgozott csupán, ami közel 25-ször volt rosszabb, mint a teljes foglalkoztatott népesség 6,9 százalékos mutatója.⁹

10. táblázat. A cigány népesség foglalkoztatottsága Kárpátalja közigazgatási egységeiben a 2001-es népszámlálás adatai alapján

Közigazgatási egység	<i>A cigányok száma</i>	<i>Közüliük foglalkoztatott</i>	<i>A foglalkoztatottak aránya a cigány népességén belül, %</i>	<i>A foglalkoztatottak aránya a járás összességén belül, %</i>
Beregszász város	1695	112	6,6	29,6
Huszt város	122	14	11,5	36,6
Munkács város	1130	85	7,5	34,4
Ungvár város	1705	248	14,5	39,2
Beregszászi járás	2211	162	7,3	32,6
Huszt járás	1	0	0,0	41,2
Ilosvai járás	167	18	10,8	35,6
Munkácsi járás	1314	51	3,9	38,7
Nagybereznai j.	452	25	5,5	28,1
Nagyszőlősi járás	920	19	2,1	37,3
Ökörmezői járás	118	2	1,7	37,0
Perecsenyi járás	138	0	0,0	29,1
Rahói járás	163	1	0,6	20,3
Szolyvai járás	800	18	2,3	29,9
Técsői járás	45	1	2,2	24,3
Ungvári járás	3022	176	5,8	38,2
Volóci járás	1	0	0,0	22,6
Összesen	14 004	932	6,7	33,2

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003a. i.m.

⁹ Pancsuk M. (Панчук, М. та інші): *Закарпаття в етніонаціональному вимірі*. Київ: Інститут поліетнічних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2008

2.3. A kárpátaljai romák számára vonatkozó becslések

A népszámlálás cigányság számára vonatkozó adatainak a fentiekben már érintett bizonytalansága, valamint a települési bontású adatok hozzáférhetetlensége ösztönzött arra, hogy megpróbáljunk becslést készíteni a romák települési lélekszámára. A becslés alapjául a cigány tanulók 2008/09-es tanévre vonatkozó iskolánkénti osztályonkénti számadatai,¹⁰ valamint, esetenként, települési felmérések szolgáltak.

Figyelembe véve, hogy a beiskolázottság a romák körében az 1–9. osztályos korosztályokban a legteljesebb, elemzéseinkhez ezeknek a korcsoportoknak a létszámát használtuk. Oktatási szakemberekkel konzultálva azt a hipotézist használtuk, hogy az adott korosztályok beiskolázási aránya a kárpátaljai cigányok között 90 százalék. A számításokhoz továbbá felhasználtuk a kárpátaljai falusi és városi cigány népesség 2001-es népszámláláskor rögzített korösszetételi adatait. A népszámlálási adatok alkalmazhatóságát alátámasztja, hogy a 2008/09-es tanévben az 1–9. osztályokba zömmel az 1994–2002-es időszakban születettek voltak beiskolázva, azaz csupán a 2002-es évben születettek száma nem szerepel az összeírásban.

Első lépésben meghatároztuk, hogy 2001-ben a 0–4 éves korosztály (akik 1997–2001-ben születtek) a kárpátaljai városi cigányság 13,4, a falusi romáknak pedig a 13,3 százalékát alkotta. Az ide tartozó egyéves korcsoportok tehát a városokban átlagosan a vizsgált etnikum 2,69, a falvakban pedig 2,66 százalékát tették ki. Az 1992–1996-ban született 5–9 éves korosztály megfelelő mutatói 11,9, illetve 13, egyéves bontásban pedig 2,38, valamint 2,61 százalék voltak.¹¹

A fentiek alapján a 2008/09-es tanévben az 1–9. osztályokba beiskolázandó korcsoport arányát a teljes cigány populáción belül a városokban $2,69 \times 6 + 2,38 \times 3 = 23,3\%$ -ra becsüljük (vonatkozó adatok hiányában feltételeztük, hogy a 2002-ben születettek aránya az össznépességen belül megegyezett a megelőző öt év megfelelő adatával). Ugyanez a falvakban $2,66 \times 6 + 2,61 \times 3 = 23,8\%$. Figyelembe véve, hogy amint fent már említettük, a beiskolázási arány 90% körüli, a városi cigányság körében az 1–9. osztályokba beíratottak aránya a teljes roma népességen belül 20,9%, a falvakban 21,4%.

¹⁰ Kárpátaljai Megyei Oktatási Főosztály: *Adattár*, 2008.

¹¹ Ukrajna Statisztikai Állami Bizottsága (Державний комітет статистики України): *Розподіл населення найбільш численних національностей України за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року*. CD-ROM. Київ. 2004.

A módszer megbízhatóságának az ellenőrzésére az általa szolgáltatott adatokat összevetettük azon települések adataival, amelyekről rendelkezünk más forrásból származó, viszonylag megbízható adatokkal a cigány népesség számára vonatkozóan. 21 kárpátaljai település más forrásokból származó adatait összevetve az általunk számítottakkal, az abszolút eltérések átlagos értéke 54 főnek, az átlagos relatív eltérés értéke 20%-nak adódott. Az eltérések fő forrásai az alábbiakban foglalhatók össze:

- az egyes települések cigánysága korszerkezetének az eltérése a népcsoport átlagától;
- a beiskolázási szint települési különbségei;
- a forrásként használt adatok (úgy az egyes cigány közösségekre, mint a cigánygyerekek iskolánkénti létszámára vonatkozó) pontatlansága;
- a kisebb közösségek esetében a véletlen ingadozások is jelentős szerepet játszhatnak.

Tekintettel a számításainkban rejlő hibalehetőségekre, ha valamelyik település roma népességére vonatkozóan egyéb forrásból megbízható becslés állt rendelkezésünkre, azt fogadtuk el.

Becsléseink alapján Kárpátalja cigány népessége 2001-ben a népszámlálás által összeírt több mint kétszeresének, közel 32 ezernek adódott, ami az össznépesség 2,5%-át tette ki (11. táblázat). Számításaink eredménye jelentősen, több mint másfélszeresen felülmúlta a statisztikai hivatal 1989-re vonatkozó átfogó felmérésének 20 ezer fős becslését.¹² Az eltérést csak részben magyarázza a cigányság magas természetes szaporulata.

Számításaink szerint a közigazgatási egységek közül a legnépesebb, több mint 4 ezer fős cigány közösségek a Nagyszőlősi és az Ungvári járásokban éltek. Arányaiban a legtöbben a Perecsenyi járásban (7,7%), valamint Beregszász városában (6,4%), az Ungvári (6,3%) és a Beregszászi járásokban (5,6%) voltak. Kevesebb mint 1% volt viszont a romák aránya a Técsői, az Ökörmezői, a Huszti és a Volóci járásokban (11. táblázat). Összességében tehát, a kárpátaljai cigányság zöme a megye nyugati részén él. Összevetve becsléseink és a 2001-es népszámlálás közigazgatási egységenkénti adatait, csupán Beregszász város és a Szolyvai járás esetében találtunk jó egyezést.

¹² Jemec – Gyacszenko 1993. i.m.

11. táblázat. A cigány népesség száma és becslései Kárpátalja közigazgatási egységeiben

Közigazgatási egység	A népesség száma, 2001	Cigányok			
		száma, 2001-es népszámlálás	száma, 1989-es felmérés	száma, 2001-es becslés	aránya, 2001-es becslés
Beregszász v.	26 554	1695	–*	1695	6,4
Huszt város	31 864	122	–*	620	1,9
Munkács város	81 637	1130	1577	3150	3,9
Ungvár város	115 568	1705	1751	2150	1,9
Beregszászi j.	54 062	2211	3060*	3011	5,6
Husztói járás	96 960	1	387*	500	0,5
Ilosvai járás	100 905	167	1791	2350	2,3
Munkácsi járás	101 443	1314	1367	2753	2,7
Nagybereznai j.	28 211	452	581	590	2,1
Nagyszőlősi j.	117 957	920	5369	5374	4,6
Ökörmezői j.	49 890	118	161	200	0,4
Perecsenyi j.	32 026	138	400	2450	7,7
Rahóci járás	90 945	163	606	1270	1,4
Szolyvai járás	54 869	800	655	800	1,5
Técsői járás	171 850	45	94	170	0,1
Ungvári járás	74 399	3022	3155	4694	6,3
Volóci járás	25 474	1	50	150	0,6
Összesen	1 254 614	14 004	20 004	31 927	2,5

Forrás: Jemec - Gyacsenko 1993 i.m. (1989-es becslés), Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003c i.m. (2001-es hivatalos adatok), szerzők becslései (2001)

„–” adathiány

* Beregszász és Huszt 1989-ben még nem voltak megyei alárendeltségű városok, így a csillaggal jelölt adataik a megfelelő járásokon belül szerepelnek.

Vizsgálataink alapján a romák száma 2001-ben Kárpátalja 109 településén haladta meg a tizet. A legnagyobb, több mint 3 ezer fős közösség Munkáacson élt.¹³ Őket az ungvári cigányság követte 2 ezer főt meghaladó

¹³ A részletes település szintű adatsorokat lásd a Mellékletben!

lélekszámával. Ezernél több cigány élt Beregszászon, a nagyszőlősi járási Királyházán és Szőlősvégardón, továbbá a perecsenyi járási Poroskón is.

Bár, amint arra fentebb már utaltunk, a romák Kárpátalján, Ukrajna többi megyéjéhez és a régió más országaihoz hasonlóan szórványként élnek, becsléseink szerint a megye két településén arányuk meghaladja az 50%-ot. Ezek ezer fő alatti népességű kis községek: Szombati (71%, Ilosvai járás) és Dombok (53%, Munkácsi járás). Rajtuk kívül további 12 település cigány közössége éri el az összlakosság 20 százalékát, amelyek Poroskó kivételével mind a megye síkvidékén fekszenek. Közülük hét magyar többségű, öt az Ungvári járásban található.

Az általunk becsült cigány népesség 48 százaléka (15 319 fő) városokban és városi típusú településeken élt, ami jó egyezést mutat a népszámlálás 51%-os vonatkozó értékével. A romák 72 százaléka lakott olyan településen, ahol számuk meghaladta a 300 főt, azaz többségük, ha szórványban is, de népes közösségekben élt. Kárpátalja cigányságának 29 százaléka magyar többségű települések lakója volt. Összességében 2001-ben a 109 jelentősebb roma népességgel rendelkező település közül 40 magyar többségű volt.

Az elmondottak is aláhúzzák, hogy a cigányság zöme Kárpátalja síkvidéki térségében, azon belül is főleg a nyugati, és inkább a magyarlakta részekben él. Mivel a tapasztalatok szerint a roma népesség nyelvíleg azon közösség irányába asszimilálódik, melynek környezetében él, a fentiek alapján nem csodálkozhatunk azon, hogy bár Ukrajna államnyelve és ebből fakadóan (legalábbis az ország nyugati részén) presztízsnyelve az ukrán, a kárpátaljai cigányok jelentős része a magyart tekinti anyanyelvűnek. Az általunk becsült 32 ezres kárpátaljai cigányság körében 14 ezerre tehető a magyar anyanyelvűek száma (44%). A cigányok által is lakott 110 település közül 48 olyan van, ahol a romák többsége magyar anyanyelvű.

A kárpátaljai romák településterülete jellemzően elkülönülő: rendszerint a falvak/városok meghatározott részein, az úgynevezett „(cigány) táborokban” élnek. Szegregációjukat növeli, hogy ezek a településrészek leggyakrabban a helységek peremén, a központtól és az intézményektől (óvoda, iskola, templom, orvosi rendelő, gyógyszerár, bolt, piac, önkormányzat, kultúrház stb.) távol fekszenek. Gyakran az adott településen elérhető infrastruktúra sem jut el (vagy csak részben) a tábor területére: általában még ott sincs a cigányok lakóhelyén vezetékes víz, csatornázás, vezetékes gáz, aszfaltozott út, ahol a település központi részein mindez természetes. Gettósításukra is akad példa. Beregszász város önkormány-

zata például 2,5 méter magas kőfallal vette körül a városi cigány negyedet, hogy így takarja el azt a környékre látogatók szeme elől. A romatelep közelébe orvosi rendelőt, óvodát, iskolát telepítettek, a református egyház kis templomot emelt a cigány gyülekezet számára itt, illetve külföldi anyagi támogatással egyetlen vízcsap erejéig a vezetékes vizet is eljuttatták a „cigánytáborba”.

3. Képzés, oktatás

3.1. A cigányok a kárpátaljai magyar iskolák rendszerében

A cigányság tanulási körülményeinek és lehetőségeinek is megvanak a maga jellegzetességei, illetve különlegességei. Bizonyos részben jelentős figyelem irányul az állam részéről a cigányság oktatásának problémájára, másfelől viszont gyökeres hozzáállásbeli változásnak kell történnie ahhoz, hogy jelentős és maradandó eredmények születhessenek. Állami, illetve területi szinten több program kifejezetten vagy részben a foglalkozott és foglalkozik jelenleg is a romákkal.¹⁴

A cigányok iskolai oktatása egyben a többségi társadalomba történő integrálásuknak is a színtere. Mivel Ukrajnában kötelező a középfokú végzettség¹⁵ (11 osztály), ez lényegében azt jelenti, hogy a cigányok az intézményes szocializáció egyik elemével az iskolában találkoznak kötelező és ellenőrizhető módon először – s talán utoljára.

Ez komoly kötelezettséget és elvárásokat támaszt a társadalom és az állam részéről az oktatási intézményekkel és a pedagógusokkal szemben. Sokan éppen a cigányság rendszeres iskolalátogatottságának megszervezésében, illetve a tanárok hozzájuk viszonyuló szakmai-pedagógiai felkészültségében látják a megoldást. Ezzel szemben

¹⁴ „Цільова галузева Програма соціально-духовного відродження ромів України на період до 2006 року” затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 11.09.03 р. № 2436; Рішення Закарпатської обласної ради від 17.05.07 № 290 „Про Програму забезпечення розвитку освіти, культури, традицій національних меншин області”; Обласна цільова програма „Ромське населення” на 2003–2006 рр. (2002. szeptember 25., N 57, <http://www.uazakon.com/document/spart06/inx06783.htm>); Програма „Рома України”, 2007–2009 рр міжнародного фонду Відродження (http://www.irf.kiev.ua/ua/programs/cs/roma/strategy/?to_print=1).

¹⁵ Закон України „Про загальну середню освіту”. Ст. 3.

a helyzet sokkal összetettebb, hiszen a cigányság integrációját a többségi társadalomba csak jelentős összefogással lehet megvalósítani, amely kihat az élet minden területére. Ezek közé tartozik az infrastruktúra, az orvosi ellátottság fejlesztése, a foglalkoztatottság biztosítása, a többségi társadalom befogadóképessége és toleranciája, valamint a cigányság pozitív viszonyulása az integrációhoz.

Kárpátalján a cigányok integrációja a magyar közösségbe még összetettebb kérdés, mint beilleszkedésük vagy oktatási helyzetük folyamatának általános keretek között való tárgyalása, hiszen sem a gazdaságot, sem a központosított oktatási rendszert nem a magyarság irányítja, hanem a magyar közösség túlnyomórészt a fennálló helyzethez alkalmazkodik, s azon belül próbálja megtalálni a saját oktatási céljainak érvényesítéséhez vezető utakat, lehetőségeket.

Az oktatás teljes rendszere Ukrajnában – s ezen belül Kárpátalján is – jelentős változáson megy keresztül. Ez nagyrészt azzal függ össze, hogy Ukrajna fokozatosan megpróbál megszabadulni a posztszovjet örökség terheitől az oktatás területén is, másrészt az ország európai integrációjával párhuzamosan szeretne illeszkedni a nemzetközi oktatási térséghez, követelményrendszerekhez, ugyanakkor az ukrán állam nem téveszti szem elől az oktatás nemzetállam-építésben betöltött szerepét sem. Mindez a felszínen elsősorban az új tantárgyak bevezetését jelenti, illetve a felső osztályok szakirányú oktatását, a megváltozott érettségi és felvételi vizsgarendet, valamint a felsőfokú oktatás alkalmazkodását a bolognai rendszerhez, továbbá a 11 éves általános középfokú képzésről a 12 évfolyamosra való fokozatos áttérést. Az új körülmények következtében a megváltozott feltételek rendszerébe nehezen illeszkedik a specifikus jellegzetességek figyelembevételének hiánya miatt a nemzetiségi oktatás.

A nemzetiségi oktatás rendszere Ukrajnában – s így Kárpátalján is – nyelvi alapokra épül. Így a nemzetiségi iskolák meghatározásában olyan fogalom, mint cigány iskola, nem szerepel. A cigányságot nem nemzetiségként, hanem népcsoportként határozzák meg, amely különböző nyelveken beszél. Az utóbbi majd két évtizedben jelentős erőfeszítések történtek a cigány nyelv oktatása és elterjesztése terén, azonban a különböző történelmi és nyelvi hagyományok egyelőre nem tették lehetővé annak egységes elfogadását.

A cigány nyelv oktatásának elősegítése érdekében Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának a jóváhagyásával 2005-ben kiadták

a Roma nyelv és irodalom programját az ukrán iskolák számára,¹⁶ 2007-ben pedig megjelent a Roma történelem és kultúra című módszertani segédkönyv tanárok számára.¹⁷

A cigánygyerekek Kárpátalján magyar és ukrán nyelvű iskolákban tanulnak. A 2008–2009-es tanévben 693 iskola működött Kárpátalja területén 159 965 tanulóval. 146 iskolában 6 497 cigánygyerek folytat tanulmányokat.

Mindez azt jelenti, hogy a kárpátaljai iskolák 21%-ában tanulnak cigánygyerekek, s a terület minden egyes járásában jelen vannak a cigányság képviselői, illetve, hogy az iskolákban tanuló gyerekek több mint 4%-a cigány származású (lásd a 12. táblázatot). Vagyis: miközben a roma nemzetiségűek aránya a népszámlálás szerint mindössze 1,1 százalék, az iskolában tanulók között képviselőjük sokkal magasabb. Ennek oka elsősorban a cigány nemzetiségű lakosság korösszetételében, valamint a census romákra vonatkozó összeírása körüli bizonytalanságokban keresendő.

A két évvel korábbi (2006–2007-es tanév) adatokkal való összehasonlítás során megállapíthatjuk, hogy míg a tanulók összlétszáma jelentősen, majd tizenegy és félezer (11 398) fővel csökkent, az iskolaköteles cigány tanulóké több mint félezerrel (675 fő) emelkedett.

A síkvidéki járások magasan kiemelkednek a cigány tanulók létszámát tekintve. A legtöbb iskolaköteles cigánygyerek az Ungvári (904), a Beregszászi (737), a Nagyszőlősi járásban (706) van. Területi elhelyezkedésüket tekintve tehát a cigányok nagy része a „magyar vidékeken” összpontosul (azaz azokban a régiókban, ahol a magyar nyelv- és településterület található Kárpátalján belül), azaz a romák erős kölcsönhatásban élnek a magyarsággal. Ennek tükrében nem csodálkozhatunk tehát azon, amire a demográfiai fejezetben már felhívtuk a figyelmet: a kárpátaljai romák csaknem kétharmada a magyar nyelvet tekinti anyanyelvének.

Az adatok még nyomatékosabbá és szemléletesebbé válnak, ha bizonyos területi-oktatási egységek adatait összeadjuk. Erre azért kerülhet sor, mert Kárpátalja közigazgatásilag, s ehhez kapcsolódóan oktatási szinten is 18 egységre van felosztva: 13 járásra (Ungvári, Nagybereznai, Perecsenyi, Munkácsi, Beregszászi, Nagyszőlősi, Szolyvai, Ilosvai,

¹⁶ Ромська мова і література. Інтегрований курс 5–12 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. Видавничий дім „Букрек”, 2005.

¹⁷ Наврогска Ј. (Навроцька Євгенія): *Історія та культура ромів. Методичний посібник для вчителів*. Ужгород: „Видавництво Олександра Гаркуші”, 2007.

Volóci, Ökörmezői, Huszti, Técsői és Rahói) és 5 területi jogú városra (Ungvár, Munkács, Beregszász, Csap és Huszt). Míg azonban a Nagyszőlősi járás és Nagyszőlős város egy adminisztratív egység, addig Beregszász városa és a Beregszászi járás, Munkács városa és a Munkács járás, vagy még inkább Ungvár városa és az Ungvári járás, valamint az Ungvári járás által körülölelt Csap városa különböző adminisztratív-területi egységekhez tartozik. Ha viszont ezeket az összesített adatokat számoljuk, akkor Beregszász és környékén 1104, Munkács és környékén 1267, Ungvár és környékén 1358 iskolaköteles cigánygyerek van, s ezek túlnyomó többsége a magyar iskolák és osztályok tanulója.

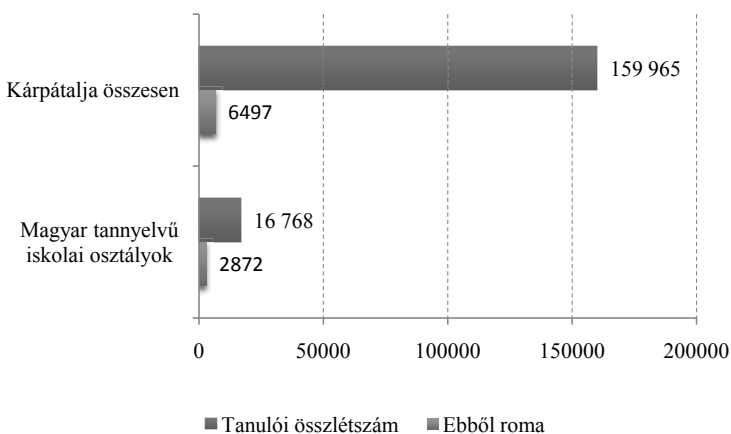
12. táblázat. A cigány nemzetiségű tanulók létszáma és százalékaránya Kárpátalja járásainak iskoláiban a 2008–2009-es tanévben

Ssz.	Területi jogú városok és járások	A tanulók létszáma összesen	A cigány tanulók száma	%
1.	Ungvár	13 719	454	3,3
2.	Munkács	9 301	659	7,08
3.	Beregszász	3 612	367	10,16
4.	Huszt	3 946	133	3,37
5.	Csap	1 002	118	11,77
6.	Beregszászi járás	6 259	737	11,77
7.	Nagybereznai járás	3 260	206	6,31
8.	Nagyszőlősi járás	16 077	706	4,39
9.	Volóci járás	3 013	31	1,02
10.	Ilosvai járás	13 965	400	2,86
11.	Ökörmezői járás	6 581	42	0,63
12.	Munkácsi járás	11 966	608	5,08
13.	Perecsényi járás	4 108	548	13,33
14.	Rahói járás	14 037	245	1,74
15.	Szolyvai járás	6 190	198	3,19
16.	Técsői járás	23 780	36	0,15
17.	Ungvári járás	6 316	904	14,31
18.	Huszti járás	12 833	105	0,81
Össze- sen		159 965	6497	4,06

Forrás: a Kárpátaljai Területi Adminisztráció Oktatási és Tudományos Főosztályának statisztikai adatai. (A nemzetiségek alapján végzett adatgyűjtés nem lehet kötelező érvényű, ezért az adatok hiányosak lehetnek. A területi-adminisztratív egységek az ukrán nyelvű dokumentáció sorrendjét követik.)

Jelenleg 103 tisztán magyar vagy vegyes, ukrán-magyar tannyelvű iskola van Kárpátalján, ahol a 16 768 magyar nyelven tanuló gyerek közül 2 872 cigány nemzetiségű. A gyakorlat szerint a vegyes tannyelvű iskolákban a cigányok a magyar osztályok létszámát bővítik. A cigány tanulók ennek a létszámnak a 17,1%-át adják, azaz a magyar nyelven tanulóknak majdnem az ötöde cigány gyerek (a két évvel korábbi arány szerint 18 564 magyar nyelven tanuló gyerekből 2 716 volt cigány, ami 14,6%-ot jelentett). Ez az adat különösen akkor figyelemre méltó, ha felidézzük az adatot, hogy a magyar anyanyelvűek között 5,5% a magukat roma nemzetiségűnek tartók aránya.

4. ábra. Tanulók összlétszáma, és a roma nemzetiségű tanulók száma Kárpátalja iskoláiban, valamint a magyar tannyelvű iskolákban/osztályokban

Az utóbbi években jelentősen megnőtt a cigány gyerekek létszáma, s nem csak arányaiban, hanem abszolút számban is. Míg korábban kárpátaljai szinten egy-egy évfolyamba átlagosan 500–600 roma tanuló járt, addig az utóbbi négy évben ez jóval 700, sőt 800 fő felett van. Az arányok az elemi osztályok szintjén még erőteljesebbek, mint felsőbb osztályokban. Az elemi iskolai osztályokban sokkal több a cigány gyerek (lásd a 13. táblázatot).

13. táblázat. A cigány tanulók osztályonkénti és összesített létszáma
Kárpátalja iskoláiban a 2008–2009-es tanévben

Ssz.	Területi jogú városok és járások	A tanulók létszáma/osztály										Össze- sen	
		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.		11.
1.	Ungvár	59	74	61	54	30	46	51	46	30	2	1	454
2.	Munkács	81	67	72	100	86	68	63	66	55	1	–	659
3.	Beregszász	33	40	41	43	44	40	41	44	41	–	–	367
4.	Huszt	53	12	10	18	13	11	2	10	1	1	2	133
5.	Csap	8	7	11	22 +15*	12	8	9	13	2	4	7	118
6.	Beregszászi járás	99	112	69	69	75	64	58	65	71	33	22	737
7.	Nagyberez- nai járás	38	27	28	44	21	10	12	3	15	8	–	206
8.	Nagyszőlősi járás	94	110	87	87	84	70	72	55	38	4	5	706
9.	Volóci járás	1	2	8	3	10	2	2	–	3	–	–	31
10.	Ilosvai járás	59	65	39	56	38	29	48	21	24	12	9	400
11.	Ökörmezői járás	10	–	–	8	5	12*	2	2	3	–	–	42
12.	Munkácsi járás	74	98	59	83	59	73	71	54	31	3	3	608
13.	Perecsenyi járás	58	79	53	58	58	55	52	68	64	1	2	548
14.	Rahói járás	30	30	37	50	12	25	18	24	10	7	2	245
15.	Szolyvai járás	14	21	24	17	19	19	21	21	37	5	–	198
16.	Técsői járás	7	7	4	4	3	4	–	2	4	1	–	36
17.	Ungvári járás	126	89	105	136	110	73	65	80	69	24	27	904
18.	Husztai járás	20	17	14	12	9	13	9	6	4	1	–	105
Összesen		864	857	722	879	688	622	596	580	502	107	80	6497

Forrás: a Kárpátaljai Területi Adminisztráció Oktatási és Tudományos Főosztályának statisztikai adatai.

(A nemzetiségek alapján végzett adatgyűjtés nem lehet kötelező érvényű, ezért az adatok hiányosak lehetnek. A területi-adminisztratív egységek az ukrán nyelvű dokumentáció sorrendjét követik.)

* Kisegítő osztály.

A cigány tanulók nagy többsége a 9. osztály után nem folytatja tanulmányait, a felső, 10–11. osztályba már csak nagyon kevesen jutnak el. Területi szinten a 10. osztályban csak 107 (az iskolába járó romáknak 1,6 százaléka), a 11.-ben mindössze 80 (1,2%) cigány gyerek tanul. Ez az összes 10. osztályos tanulónak a magyar tannyelvű líceumokkal együtt¹⁸ (11 890 fő) a 0,9%-át jelenti, a 11. osztályosokénak és a magyar tannyelvű líceumok és gimnáziumok végzős osztályainak¹⁹ (12 530) pedig csak a 0,64%-át teszi ki. Összességében a felső osztályokban a cigány tanulók aránya mindössze 0,76%, azaz lényegében még az ötödük sem jut el az Ukrajnában elvben kötelező középiskolai végzettségig. A 2008/2009. tanévben az összes kárpátaljai cigány nemzetiségű tanuló fele (51,13%-a) az elemi iskolai osztályokba járt, 45,99%-uk a felső tagozat osztályaiban tanult, s mindössze 2,88%-uk járt középiskolai osztályba.

A magyar tannyelvű iskolákban mindössze 80 roma tanul a felső osztályokban (43 tanuló a 10.-ben, 37 a 11. osztályban), ami végképp elenyésző a 9. osztályig képviselt magas arányukhoz képest (10.-ben 3,78%, a 11. osztályban 3%, összességében pedig 3,38%). Elméletileg esti iskolákban vagy a szakiskolákba beiratkozó romák esetében is van lehetőség a középiskolai tanulmányok befejezésére, a gyakorlatban azonban már a 9. osztályt is csak nagy nehézséggel végzik el. Az ún. új típusú iskolákban, azaz a líceumokban és gimnáziumokban – amelyeknek általában erősebb az oktatási szintje – egyáltalán nem tanulnak cigány gyerekek. A 2007–2008-as tanévben bevezetett tesztvizsgaszerű érettségi-felvételi vizsgarend követelményrendszere sem a cigányok továbbtanulási lehetőségeit javítja.

Orosz Ildikó adatai szerint²⁰ a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban meglepően magas azoknak az aránya, akik nem jutnak el az érettségiig. A 14. táblázat például azt mutatja be, hogy 2002 és 2007 között a magyar tannyelvű iskolákban tanulók közül hányan jutottak el az érettségiig azok közül, akik 11 évvel korábban beléptek az oktatási rendszerbe. A 5. ábra pedig azt szemlélteti, hogy mekkora arányú a lemorzsolódás az említett tanévekben a magyar tannyelvű iskolák tanulói között.

¹⁸ Az egyházak által létrehozott magyar tannyelvű líceumok (összesen öt intézmény), mivel nem állami iskolák, külön statisztikai adatot képeznek. A tanulmányban az iskolák és a gyereklétszám esetében is egységes adatokat használtuk.

¹⁹ A magyar tannyelvű gimnáziumokban és líceumokban 12 éves oktatás folyik, míg Ukrajna többi iskolájában még 11 év a tanítási idő. Az áttérés a 12 éves oktatásra állami szinten jelenleg folyamatban van.

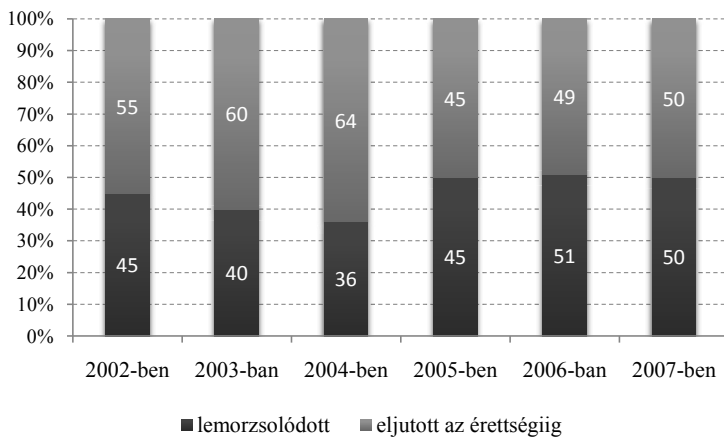
²⁰ Orosz Ildikó: *A függetlenségtől a narancsos forradalomig. A kárpátaljai magyarság helyzete a független Ukrajnában (1991–2005)*. Ungvár, PoliPrint, 2007. 328.

14. táblázat. A magyar tannyelvű iskolába beiskolázottak és a közülük az érettségiig eljutók aránya Kárpátalján 2002 és 2007 között

Érettségi éve	2002	2003	2004	2005	2006	2007
1. osztályba beiratkozott	1913	2147	2160	2311	2442	2440
Érettségizett	1052	1292	1376	1263	1196	1221
Különbség (lemorzsolódott)	861	855	784	1040	1246	1219

Forrás: Orosz 2007 i.m. 328

5. ábra. A lemorzsolódott, illetve az érettségiig eljutó tanulók aránya a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban a 2002 és 2007 között végzett kohorszokban

Forrás: Orosz 2007 i.m. 328

Ha figyelembe vesszük, hogy: a) milyen magas a roma tanulók aránya a magyar tannyelvű iskolákban; b) mekkora a cigány nemzetiségű gyerekek aránya az alsóbb, illetve a felső (középfelső) évfolyamokon, akkor valószínűsíthető, hogy a magyar tannyelvű iskolák tanulói körében tapasztalható nagy arányú (egy-egy évfolyamokon az első osztályba beiratkozottak felét elérő) lemorzsolódás jelentős részben a roma gyerekek iskolából való kimaradásának a következménye.

Ukrajna felsőfokú oktatási intézményei akkreditációs szintek szerint vannak felosztva az I. legalacsonyabbtól a IV. legmagasabb fokozatig. Mivel a nemzetiségek alapján végzett adatgyűjtés ebben az esetben sem lehet kötelező érvényű, az adatok valószínűleg hiányosak. Azonban mindössze két olyan diákról van ismeretünk, akik cigány származásúnak vallják magukat, és I. akkreditációs fokozatú felsőfokú intézményben tanulnak a területen.

A cigányok hátrányos helyzetét tehát egyértelműen tükrözik az oktatási statisztikák is. A 15. táblázatból kiderül, hogy a roma lakosság körében messze a legalacsonyabb (mindössze 0,03%-os) a felső végzettséggel rendelkezők aránya, közöttük vannak a legtöbben azok, akiknek az elemi iskola jelenti a legmagasabb iskolai végzettséget. Ezer kárpátaljai roma között tehát mindössze háromnak van felső végzettsége, s csak negyvenen rendelkeznek érettségivel.

15. táblázat. Kárpátalja legnagyobb nemzetiségeinek iskolázottsági mutatói (a 10 évnél idősebb lakosságra kiszámítva) a 2001. évi népszámlálás adatai alapján

	<i>Ukránok</i>	<i>Magyarok</i>	<i>Románok</i>	<i>Oroszok</i>	<i>Cigányok</i>
Felsőfok	8,7	5,1	2,1	28,1	0,03
Felsőfokú szakképzés	13,1	9,8	2,7	23,9	0,2
Középfiskola	40,0	43,6	19,6	33,0	4,0
Általános iskola	19,4	27,7	49,4	8,7	17,1
Elemi iskola	16,5	16,4	21,3	5,7	49,3

Forrás: Pancsuk és mások i.m. 2008: 660.

A magyar iskolák a cigány tanulók viszonylatában öt részre oszlanak:

- 1) olyan (magyar nyelvű) iskolákra, ahol csak cigánygyerekek tanulnak;
- 2) iskolákra, ahol a magyar osztályokban tanulók többsége cigány;
- 3) iskolákra, ahol egyes magyar osztályokban már többségben vannak a cigány tanulók;
- 4) iskolákra, ahol a cigány tanulók minden osztályban kevesebben vannak, mint a magyar gyerekek;
- 5) iskolákra, ahol gyakorlatilag nincs cigány tanuló.

Az ötödik csoport szám szerint 49 iskolát érint, azaz a magyar tan nyelvű kárpátaljai tanintézmények többségében, összesen 54-ben tanul nak cigánygyerekek.²¹

16. táblázat. A magyar tannyelvű iskolákban/osztályokban tanuló
gyerekek létszámának osztályonkénti felosztása
a 2004/2005–2008/2009. tanévekben

Tan- évek	<i>A tanulók osztályonkénti létszáma</i>												Össze- sen
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	
2004– 2005.	1777	1665	1921	1893	1903	1986	2015	2006	2051	1255	1304	220	19996
2005– 2006.	1647	1779	1649	1934	1853	1868	1970	1995	1971	1237	1217	254	19374
2006– 2007.	1499	1632	1749	1648	1813	1833	1827	1951	1943	1209	1216	224	18544
2007– 2008.	1495	1467	1606	1720	1575	1778	1812	1802	1915	1202	1157	227	17756
2008– 2009.	1321	1462	1462	1582	1653	1536	1741	1776	1757	1138	1113	227	16768

Forrás: A Kárpátaljai Területi Adminisztráció Oktatási és Tudományos Főosztályának statisztikai adatai.

A magyar osztályok tanulói létszáma az utóbbi években drasztiku san csökkent, s ez a tendencia az előrejelzések szerint tovább fog folyo tatódni (lásd a 14. táblázatot). Ez részben a csökkenő születéseknek tulajdonítható, másrészt az oktatáspolitikában tapasztalható viszonyok következménye, amelyből kifolyólag egyre több magyar szülő adja ukrán osztályba vagy iskolába a gyerekeit.²² Vitatott, s nem is témája e tanulmánynak, hogy ez mennyire a nagyobb lehetőség reménye vagy

²¹ A magyar nyelven (is) oktató iskolák roma tanulóinak arányát lásd a Melléklet II. táblázatában.

²² Csernicskó István: Ukrajna összhangra törekszik. Az ukrainai oktatáspolitikai nyelvi vonatkozásai. *Kisebbségkutatás* 2008/2: 302–315. Csernicskó István: Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben. In: Fedinec Csilla szerk.: *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 153–170. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 2008. Csernicskó István: Az ukrainai oktatáspolitikai a nyelvi asszimiláció szolgál- latában. *Korunk* 2009/február: 33–40.

az elnemzetietlenedés időszaka. Tény viszont, hogy egyes községekben a cigány gyerekeknek köszönhetően, vagy csak kizárólag velük nyitottak meg magyar nyelvű osztályokat.

A kisebb iskoláknál már régebben is előfordult, hogy csak a cigány gyerekekkel együtt volt elegendő tanuló az 1. osztályban.²³ A romák iskolába járására ezért ott fokozottabb figyelmet fordítottak. A nagyobb létszámú tanintézményekben, ahol korábban nem volt jelentős a cigány tanulók létszáma, azok közül sokan csak az osztálynaplók névsorában szerepeltek (ahogyan sok iskolában nevezték őket: holt lelkeként), igazolatlan hiányzásuk nem keltett nagyobb feltűnést. Jelenleg azonban több nagyobb iskolában is vészesen lecsökkent – a demográfiai helyzet és a fentebb említett viszonyok következtében – a gyerekek száma. Ma már nem csak a kis iskoláknak van „szüksége” a roma tanulókra. Az adatok alapján a magyar tannyelvű oktatási intézmények közül a Badalói Általános Iskola 1. osztályába csak cigány gyerekek járnak, de a Beregújfalui és a Kisbégányi Általános Iskolák (mind Beregszászi járás) egy-egy osztályában, a Barkaszói Középiszkola (Munkácsi járás) egyes osztályaiban már a romák vannak többségben. Jelentős a száma a Mezővári Középiszkolában tanuló roma gyerekeknek. Az Ungvári járás Gálócsi Elemi Iskolájában már több a cigány tanuló. A Konházai Középiszkola magyar osztályaiban csak roma gyerekek tanulnak. A Homoki, a Nagygejőci, a Ráti, a Tiszaágteleki Általános Iskolákban, valamint a Sislóci és a Sűrtei Középiszkolák bizonyos osztályaiban több a cigány, mint a magyar gyerekek. A gálócsi, a nagygejőci, a ráti, a sűrtei iskolák első osztályai a cigány gyerekek nélkül meg sem nyílhattak volna.²⁴ A Csapi 2. sz. Középiszkolában a gyerekek több mint egynegyede cigány. Az iskola komoly lépéseket tesz a roma tanulók felzárkóztatására, a tanárok a kiegészítő osztályok számára összeállított tantárgyi program megírásában is részt vettek.

Meg kell jegyeznünk azt is, hogy van két olyan magyar tannyelvű iskola is (a Beregszászi 7. Számú, illetve a Munkácsi 14. Számú Általános Iskola), ahol csak roma gyerekek tanulnak. Ezeket az intézményeket a beregszászi, illetőleg munkácsi magyar közösség nem is tartja számon a magyar tannyelvű iskolák között, hanem „cigány iskola”-ként emlegeti.

²³ Ukrajna Közoktatási Törvénye értelmében a falusi iskolákban az osztály indításához szükséges minimális tanulói létszám 5 fő.

²⁴ Minden esetben magyar osztályokról van szó olyan iskolák esetében, ahol a tannyelv vegyes: magyar és ukrán

A magyar iskolák rendszerében komoly szerepet játszanak a roma tanulók. Érvényes ez annak további fenntartására, megmaradására is. Azonban pusztán a cigány gyerekekre építve bizonyosan nem őrizhető meg a magyar iskolahálózat Kárpátalján, ha a magyarság száma továbbra is ilyen mértékben csökken, ha a szülők egyre nagyobb része ukrán osztályokba adja a gyerekeit, és ha az oktatás nemzetiségi iskolákra vonatkozó szabályozása nem változik.

A roma gyerekeknek a magyar tannyelvű iskolákban és osztályokban tapasztalt magas aránya vonatkozásában mindeddig szinte alig jutott figyelem két, a magyar oktatási rendszer jövője szempontjából lényeges tényezőnek. Az egyik kérdés az oktatás minősége, a másik pedig – nem kis részben az előző faktorral összefüggésben – az, hogy mennyire vonzóak az iskoláink a magyar szülők számára. A kutatások figyelme terjed ma még csak ritkán terjed ki például arra, hogy – a romákkal szemben többségében erősen negatív előítéleteket tápláló – kárpátaljai magyarok hogyan reagálnak arra, hogy a magyar tannyelvű iskolák nagy részében egyre emelkedik a roma gyerekek aránya. Egy idevágó kutatás eredményei szerint a magyar szülők egy része úgy érzi, hogy annak következtében, hogy a magyar tannyelvű iskolákban sok a cigány gyermek, ezekben az iskolákban csökkent az oktatás színvonala, s ezért – és minden bizonnyal a romákkal szembeni előítéletek miatt – sok szülő számára a magyar tannyelvű iskolánál vonzóbb az ukrán tannyelvű oktatási intézmény.²⁵

3.2. Cigány tanulók és oktatásuk körülményei

Mint korábban említettük, jelenleg két olyan magyar tannyelvű iskola működik Kárpátalján, ahol csak cigány gyerekek tanulnak: a Munkács 14. sz. és a Beregszászi 7. sz. Általános Iskola.²⁶ Mindkét iskola a helyi cigánytábor közvetlen közelében jött létre. A Beregszászi 7 sz. Általános Iskola mellett cigány gyerekek számára létrehozott óvoda is működik. Elsődleges célja is az volt ezen iskolák létrehozásának,²⁷ hogy

²⁵ Lásd Balogh Lívia – Molnár Eleonóra: Az államnnyelv elsajátításának ára a nemzeti identitás feladása? *Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка*. Випуск 2008. XVII–XVIII: 10–19.

²⁶ Hasonló elvek alapján szervezett, úgynevezett „cigány iskola” az Ungváron működő 13. és 14. sz. Általános Iskola, melyek tannyelve az ukrán (lásd Bucsko 2006: 263).

²⁷ Munkácson 1949 óta, Beregszászon az 1950-es évektől működik az iskola.

minél nagyobb mértékben vonják be a roma gyerekeket az oktatás folyamatába. Az iskola és a környezet hatásának a megemlítése azért fontos,²⁸ mert az utóbbi években, elsősorban Európai Unió kezdeményezésekre, több kárpátaljai iskolával kapcsolatban is felvetődött a szegregált oktatás problémája, a deszegregáció szükségessége. Számos érv és ellenérv jelenik meg egyik és másik oldalon is. Azonban ami – véleményünk szerint – az ilyen iskolák mellett szól, elsősorban az, hogy a cigány gyerekek legalább részben magukénak érezhetik azt. Azért csak részben, mert nagyon sok cigány szülő gondolkodásában a tanulás nem játszik fontos szerepet, köztudatukba az iskolai oktatás értéke nem épült be. Vagyis: a kárpátaljai roma szülőkre, a helyi roma közösségre is igaz mindaz, amit más kutatásokból is leszűrhetünk: a roma társadalom szocializációs modellje, a cigányságnak az iskolai oktatáshoz fűződő viszonya eltér a többségi normáktól.²⁹

Sokak szerint a romáknak az iskolával szembeni ellenérzéseit részben a sajátos hagyományaik, részben a kiközösítettség érzése táplálja. A szülők egy része maga sem tanult, illetve hamar kimaradt az iskolából, másrészt úgy gondolják, hogy a megszerzett tudást egy teljesen más környezetben, kikerülve sajátjukból, nem fogják tudni hasznosítani, mindig a háttérben lesznek származásuk miatt.³⁰

A Munkácsi 14. sz. és a Beregszászi 7. sz. Általános Iskolák szerves részei az oktatási rendszernek, mégis bizonyos tekintetben más mércével kell mérnünk az ott folyó tanítást és az elérhető eredményeket. Ez a jelen helyzetben pusztán a humanitás vagy a pedagógiai érzékenység oldaláról való megközelítés, hiszen az állami iskolák követelményrendszere minden tanintézmény számára egyforma.

A roma gyerekek oktatásának problémája minden iskolában nagyon hasonló. Ebben az esetben azért az említett két iskolát emelnénk ki, mivel csak cigány gyerekek által látogatott oktatási intézményekről van szó, de a jelenlévő gondok és eredmények ott is érvényesek, ahol kisebb vagy nagyobb létszámban jelen vannak roma tanulók.

²⁸ Hasonló környezetben működnek az ukrán tannyelvű roma oktatási intézmények, az Ungvári 13. és 14. sz. Általános Iskolák, valamint a Viski Elemi Iskola.

²⁹ Réger Zita: Cigányosztály, „vegyes” osztály – a tények tükrében. *Valóság* 1978/8: 77–89. Réger Zita: *Utak a nyelvhez. Nyelvi szocializáció – nyelvi hátrány*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990. Bartha Csilla (szerk.): *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2007.

³⁰ Forray R. Katalin: Az iskola és a cigány család ellentétei. In: Bartha Csilla i.m. 117–125.

Az egyik alapvető cél az iskolalátogatottság biztosítása. Míg más, nem romák által látogatott oktatási intézményben a tanulók jelentős többsége rendszeresen jár iskolába, addig az említett tanintézményekben dolgozó pedagógusoknak jelentős erőfeszítéseket kell fordítani arra is, hogy a tanulók folyamatosan jelen legyenek, ne maradjanak ki, kimaradás esetén pedig visszairányítsák őket az intézménybe. Egy másik jelentős és fontos feladatuk, hogy számukra érdekessé és érthetővé tegyék a tanulást, nehogy az váljon a kimaradás okává. Mindezt úgy kell véghezvinniük, hogy az osztályokban a többi iskolához képest jóval nagyobb számban fordul elő hátrányos helyzetű, magatartási és tanulási zavarokkal küzdő gyerekek.

A Munkácsi 14. sz. Általános Iskolának a 2008–2009-es tanévben 591 tanulója van, amelyből 61 gyerek hátrányos helyzetű családból származik, míg a Beregszászi 7. sz. Általános Iskola 346 tanulója közül 165 van hasonló helyzetben. Azonban a számok megtévesztőek lehetnek, mivel a legtöbb szülő nem rendelkezik állandó munkahellyel, s így a családok anyagi helyzete rendkívül korlátozott. Sokszor rendezetlenek az otthoni körülmények, jelentős a sokgyermekes családok száma. Az iskolalátogatottság változó: általában 60, jobb esetben 70%, gyakran függ az időjárási viszonyoktól, mert rosszabb, esősebb vagy hidegebb időben a gyerekeknek nincs megfelelő öltözetük és lábbelijük iskolába menni.

Általánosan elfogadott vélemény a pedagógusok körében, hogy az alsó osztályos gyerekekkel könnyebb foglalkozni. A felső osztályosok számára a tananyag bonyolultságából kifolyólag követhetlenné és ezzel együtt unalmassá válik a tanulás, egyre többen maradnak el az órákról, majd pedig végleg az iskolából. Több pedagógus szerint a roma gyerekek sokszor nem küzdenek meg az eléjük kerülő akadályokkal, nehézségekkel, hanem egyszerűen feladják a harcot. A pedagógusok véleménye szerint ennek talán a cigányság mentalitása az oka, vagy az, hogy egyszerűen csak a pozitív példa hiánya következtében történik mindez. Az iskolából való kimaradást sok esetben elősegíti a lányok nagyon korai, 13–14 éves korban történő férjhez menetele,³¹ pontosabban élettársi viszonya, valamint a roma családok időnyomunkája az ország belső területein, ahová gyakran a gyerekeiket is magukkal viszik. Ezekben az oktatási intézményekben, de bármelyikben, ahol nagyobb számban roma gyerekek tanulnak, az oktatási mellett nagy

³¹ Ukrajnában a lányoknál 17, a fiúknál 18 éves kortól engedélyezett a házasságkötés.

jelentősége van a nevelői munkának. Sokkal nagyobb, mint a többi, nem cigány gyerekek által látogatott iskolában, ahol otthon a család nevelői szerepe jobban érvényesül, a szülők személyes példája közelebb áll az iskola által elvárt normákhoz.

Ezeknek az állami iskoláknak a finanszírozása, anyagi ellátottsága szintén nem elégséges, igaz, ez jellemzi az egész ukrán oktatási rendszert. Az állam szerepvállalása mellett ki kell emelni az egyházak, illetve az egyházakhoz közel álló különböző jótékonyági szervezetek támogatását, amelyek következtében több jelentős fejlesztéshez hozzájárultak az iskolákban. Az utóbbi években számos pozitív előrelépés tapasztalható. A gázfűtés bevezetése, étkezdék kialakítása, az alsó tagozatos és a hátrányos helyzetű gyerekek ingyenes étkeztetése, iskolaépületek felújítása, osztályteremek kijavítása, az iskola területének megszüpítése. A tanintézmények jellemzően helyhiánnyal küzdenek, mert az utóbbi években jelentősen megnőtt gyereklétszám következtében több osztályterem túlszűfolt, újabbak pedig létesítésére nincs hely. A Beregszászi 7. sz. Általános Iskolában tornahelyiséget is sikerült kialakítani, igaz, megfelelő tornateremmel nem rendelkezik az intézmény. A Munkácsi 14. sz. Általános Iskolának egyáltalán nincs tornaterme. Mindkét helyen ezt az iskolai sportpályák megfelelő kialakításával és rendszerben tartásával igyekeznek pótolni. Munkácson a helyhiány sokkal jelentősebb, a régi, több korszakban épült, három részből álló épületben nincs elegendő osztályterem, mindössze 12 van, a jelenleg szükséges 19-ből, így a gyerekek két váltásban, délelőtt és délután is tanulnak. Ez a pedagógusok számára fokozottabb megterhelést jelent, valamint az iskolalátogatottság, az iskolai fegyelem biztosítása is nehezebb.

A kötelező iskolai órákon kívül a tanárok igyekeznek bevonni a gyerekeket különböző szakköri foglalkozásokba. Ilyenek a rajz, kézimunka, tánc, labdarúgó vagy könnyűatléti szakkörök. Az ezekkel kapcsolatos versenyeken, bemutatókon tudnak néhányan igazán eredményeket elérni, a tanulmányi vetélkedőkön, ha egyáltalán indulnak roma tanulók, ilyen sikerélményekben nincs részük. Meg kell jegyezni, hogy a szakkörök közel sem kötik le az összes cigány tanuló figyelmét, nehéz a foglalkozások folyamatosságának a megszervezése, s korántsem mutat mind egyik tehetséget vagy érdeklődést az említett képzési irányokban. Mind ezt azért szükséges figyelembe vennünk, mert a romák oktatásának ebbe az irányba való terelése nem biztos, hogy megoldást tud nyújtani a jelen minden problémájára, még ha nagyobb eredményekkel járna is.

A képességfejlesztő programok alkalmazása általában a kárpát-aljai (nem csak a magyar) cigányok esetében nehézségekbe ütköznek, aminek elsősorban adminisztratív okai vannak. Az oktatási rendszer kötelező órakerete az alsó osztályokban heti egy-egy órát irányoz elő rajzra, zenére, hármat-hármat testnevelésre. A változtatható óraszám mindössze egy-három tanórával bővítheti az egész adott órakeretet. Az 5–9. és a 10–11. (12.) osztályokban is hasonló a helyzet, azaz egyelőre nincs lehetőség ezeknek a tanóráknak a jelentős számú kibővítésére, amire talán építeni lehetne egy roma tanulókhöz közelebb álló képzési vonalat. Bizonyos módszerek, amelyek eredményesen működnek Magyarországon, Kárpátalján egyelőre nem megoldhatóak.³² Másrészt a képességfejlesztő programok szoros szülői együttműködést, valamint a célra berendezett termeket, megfelelő sporteszközöket és speciális játékokat irányoznak elő. Amint az előzőekben erről már szó esett, sok helyen ezek megoldása sem egyszerű.

Az oktatás-nevelés keretén belül felmerülő komoly gondokra az egyház gyorsan reagált és próbált meg választ adni. Az egyházak keretében, vagy az egyházak támogatásával megszervezett ún. „cigány iskolákat” a jelentős roma lakossággal rendelkező települések jellemzően cigányok lakta részein, az úgynevezett „táborok” területén hozták létre, és kiegészítő osztályok vagy napközi formájában működnek az állami iskolák mellett. Ilyen roma gyerekekkel foglalkozó osztályok jöttek létre magyar nyelven Kisdobronyban, Nagydobronyban, Szürtén, Tiszaágteléken (Ungvári járás), Barkaszon, Szernyén (Munkácsi járás), ukrán nyelven pedig Oroszkomorócon, Szerednyén, Nagylucskán, Szőlősvégardón (Nagyszőlősi járás). Mivel ezekben is csak cigány gyerekekkel foglalkoznak, a korábban a romák oktatásával kapcsolatban felmerült összes probléma rájuk is vonatkozik, illetve általuk is jól ismert. Mivel nem az állami tantervek keretét használják, igyekeznek a cigányok oktatásában alternatív módszereket is alkalmazni, amelyekkel felkészítik a gyerekeket az iskolai tanulásra és viselkedésmódra. Egyes helyeken az alsó osztályokban külön foglalkoznak a gyerekekkel, majd miután a roma gyerekek megszokták a tanulás légkörét és leküzdötték a kezdeti hátrányokat – amelyek sokszor környezetükből, szocializációjukból adódóan teremtenek nehézségeket számukra –, később a nem cigány gyerekekkel együtt

³² Békési Ágnes: Magyar cigány és oláh cigány családok Magyarországon. *Kisebbségkutatás*. 2008/4:673.

tanulnak tovább az iskolában. Más helyeken iskola utáni napközis foglalkozást biztosítanak a roma tanulóknak, ahol a házi feledat megoldásában segítenek, s egybekötik azt a számukra megfelelő külön gyakorlatokkal. Nagy szerepük van még ezen kívül a cigány gyerekek iskolalátogatottságának biztosításában, valamint az iskolákból akár évekre kimaradt, vagy az iskolába be sem iratkozott és „túlkorossá” vált gyerekek tanulási felkészítésben. A létrehozott ún. „cigány iskolák” a szegregált oktatás jellemzőit viselik magukon, jöllehet a roma gyerekek képzésével e helyeken foglalkozó személyek az integrált oktatást helyezik előtérbe, azaz a közösség környezetében történő felkészítés után cigány és nem cigány gyerekek együttes tanulásának hívei.

Az integrált és a szegregált oktatás tehát elsősorban a helyi körülményektől függ, mindkettőnek léteznek előnyei és hátrányai egyaránt. Az adott viszonyok alapján lehet csak eldönteni, hol és milyen oktatási forma alkalmazható. Bizonyos esetekben a roma gyerekek egyszerűen nem akarnak a többségi (amely már nem is mindig az) iskolába járni, más helyen a cigány szülők törekednek arra, hogy gyermekeik a többi nem cigány gyerekekkel tanuljanak együtt. Megtörténik, hogy a nem cigány gyerekeket a szülők kivesszik azokból az osztályokból vagy iskolákból, ahová jelentős számban járnak romák, máshol elképzelhetetlen osztály megalakítása cigány tanulók nélkül.

Sem a heterogén, sem a homogén oktatási modellben nem engedhető meg a roma gyerekek diszkriminációja, hátrányos megkülönböztetése, eleve sikertelen tanulókként való elkönyvelése. Ehelyett olyan ismeretekkel kellene felvértezni a velük foglalkozó pedagógusokat, melyeket jól hasznosíthatnának munkájuk során. A kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban roma gyerekeket (is) tanító pedagógusoknak soha senki sem közvetített tudományosan megalapozott ismereteket a romák nyelveiről, a magyar anyanyelvű cigányok nyelvváltozatainak a standard magyar dialektushoz való viszonyáról, nyelvi és társadalmi szocializációs modelleikről, kultúrájukról, értékeikről, életvitelükről stb. Az alapvető ismeretek hiánya pedig – még a legjobb és legnemesebb szándék ellenére is – gyakran nem a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentését, hanem éppen ellenkezőleg: fenntartását és folyamatos újratermelését eredményezheti.

A romákról szóló ismeretek hiánya következtében azokban a magyar tannyelvű iskolákban/osztályokban, ahol nagy számban/arányban tanulnak roma gyerekek, esély sincs arra, hogy az oktatási-nevelési folyamat során figyelembe vegyék a cigányok kulturális és nyelvi sajátosságait;

illetve az ilyen iskolák roma tanulói számára nem közvetítenek ismereteket, tudást saját etnikai kultúrájukról, annak értékeiről.³³ Ennek következtében pedig a magyar (de éppúgy az ukrán) tannyelvű iskolába járó cigány gyerekek oktatása nem az integrációt, hanem az akkulturációt támogatja. Talán a kárpátaljai roma oktatásra is igaz az, amit Liskó a magyarországi romák iskolai oktatása kapcsán megállapít: „a roma gyerekek mobilitását az etnikai kisebbségi helyzet is nehezíti”.³⁴ A kárpátaljai magyar iskolák egyáltalában nem segítik a roma gyerekek etnikai identitásának erősítését, kultúrájuk és hagyományaik és nyelvük megőrzését. S mivel a romák nem találkoznak az iskola keretében saját kultúrájukkal, számukra a szervezett keretek között folyó oktatás idegen kulturális közzéggé válik. Egyetlen példa: miközben egy felmérés szerint a kárpátaljai roma szülők 80%-a szeretné, ha gyermeke az iskolában tanulná a roma nyelvet, s tantárgyként oktatnák számára a romák történelmét, kultúráját, ezek a tantárgyak még azoknak az iskoláknak a tanrendjében sem szerepelnek, melyek tanulói teljes egészében a cigányság sorából kerülnek ki.³⁵ A fentiek ismeretében egyáltalán nem lepődhetünk meg azon, hogy a kárpátaljai magyar iskolai vezetők elsősorban a problémát látják a roma gyerekek jelenlétében intézményeikben. A probléma megoldását – legalábbis a helyi sajtóban megjelenő nyilatkozatok alapján – a legtöbb iskolaigazgató abban látja, hogy a cigány gyerekek számára elkülönült iskolákat, iskolai tagintézményeket kell létrehozni.³⁶

³³ Fedorova Olena (Федорова Олена): Питання реалізації державної мовної політики у поліетнічному середовищі (з досвіду роботи Концівської ЗОШ I–III ст. Ужгородського району). In: Белей Любомир ред., *Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. Матеріали міжнародного круглого столу, Ужгород: Ліра, 2006: 272–278.*

³⁴ Liskó Ilona: *A roma tanulók középiskolai továbbtanulása.* Budapest: Felsőoktatási Kutatóintézet, 2005: 22.

³⁵ Fedorova i.m.

³⁶ Egy tipikus idézet a helyi magyar nyelvű sajtóból. „Folyamatos probléma, hogy a cigány gyerekek egyik nap megkapják a tankönyvet, s másnap eltűzik. Egy-két kivételtől eltekintve soha nem készítik el a házi feladatot, a szülők nem tudnak nekik segíteni. Újra és újra visszatérő gond, hogyan tudjuk őket bevonni az oktatási rendszerbe. Az általános tapasztalat az, hogy nagyon-nagyon sok megkereséssel a roma szülőket még lehet arra ösztönözni, hogy a gyerekek eljárjon az órákra. De csak az elemi iskola befejezéséig. Alig tanulnak meg írni és olvasni. A 4. osztály felett pedig szinte alig-alig látogatják az órákat. Nincs igazán kiforrott stratégia, miként kellene ezt a kérdést kezelni. Részmegoldás a rendőrök kiszállása, amit többször kezdeményeztünk. Ilyenkor a roma gyerekek néhány napig egy kicsit

Vitás kérdések sokasága jellemzi tehát a cigányok oktatását, s ezeknek egy részére nem látjuk a pontos megoldást. Illúzió lenne azt gondolnunk, hogy a szokásokat, a mentalitást, a meggyökeresedett viszonyokat, amelyek évszázadokon keresztül alakultak ki egy népben, nem néhány év, de akár több évtized eltelte alatt képesek vagyunk átalakítani, miközben mi semmit sem változunk. A cigányság számbeli növekedése azonban megköveteli, hogy integrációjukra egyre nagyobb figyelmet fordítsanak és komolyabban vegyék azt. Ennek a folyamatnak továbbra is erős láncszeme marad az oktatás.

4. A kárpátaljai magyar társadalmi szervezetek, egyházak roma programjairól

Az országos cigány nemzetiségi szervezeten kívül Kárpátalján 24 bejegyzett roma szervezet működik.³⁷ Köztük a beregszászi székhelyű Kárpátaljai Magyar Roma Civil Szervezetek Érdekvédelmi Asszociációját is számon tartják. A romák helyzetével foglalkozó állami szervek és civil szervezetek elsősorban mostoha életkörülményeiken, nehéz anyagi helyzetükön, a körükben kiemelkedően magas munkanélküliségen, társadalmi szegregációjukon szeretnének javítani; oktatási, szocializációs és nyelvi problémáikkal csak ritkábban foglalkoznak.

Ezen szervezetek, társaságok mellett a kárpátaljai magyar nyelvű cigányok helyzetének javítása érdekében a legtöbbit a református és a római katolikus egyház tesz. A Kárpátaljai Református Egyház úgynevezett cigánymissziót működtet.³⁸ A misszió – elsősorban nyugati,

aktívabbak, aztán újra kezdődik az egész előlről. Külön napközit biztosítunk számukra. Az ide járó romákat éppen azok a társaik csúfolják, akik nem járnak iskolába.” A Vári Középiskola igazgatója (*Kárpáti Igaz Szó* 2008. november 25., 5. lap).

³⁷ Lásd Bucsko Borisz (Бучко Борис): Роми Закарпаття: права і можливості. In: Белей Любомир ред., Реалізація в Закарпатській області державної мльної політики та основних положень Європейської хартії регіональних моа або мов меншин. Матеріали міжнародного круглого столу, 258–267. Ужгород: Ліра., 2006. 260.

³⁸ Lásd Czel György: A cigánymissziót tanulmányoztuk Kárpátalján. 2006 http://www.kereftenyek.hu/deszkatemplom/index.php?option=com_content&task=view&id=65. Szántó János – Taracközi Ferenc (szerk.): *A Beregi Református Egyház megye gyülekezeteinek I. találkozója*. Beregszász: Kárpátaljai Református Egyház, 2008. A roma misszió honlapja: <http://ref-romamisszio.shp.hu/hpc/web.php?a=ref-romamisszio>.

főként holland anyagi támogatással – nem csak a cigány hívek lelki gondozását tartja fontosnak, bár kétségkívül ezen a téren is jelentős munkát fejt ki az egyház. Kárpátalján a cigány közösségek már hét, úgynevezett cigány-templommal rendelkeznek.³⁹ 2008-ban 11 cigány-gyülekezetet tartottak számon a Kárpátaljai Református Egyházon belül: a beregszászi járási Gáton és Beregszászon, a munkácsi járási Szernyén és Munkácson, valamint az Ungvári járásban Kisdobronyban, Tiszaágteleken, Dimicsőn, Nagydobronyban, Szürtében, Oroszkomorócon és Ráton.⁴⁰ Emellett – főként jótékonyági alapítvány révén – szerepet vállal a református egyház a roma lakosság segélyezésében, életkörülményeik javításában is.

Hat református lelkész, három roma munkatárs, négy misszionárius és öt külföldi önkéntes szervezi az egyház roma missziós munkáját. Ennek a munkának a szerves részét képezi a református egyház által szervezett és működtetett négy cigány iskola Nagydobronyban, Szernyén, Gáton és Szürtében, valamint a Nagydobronyban, Szernyén és Gáton fenntartott iskola-előkészítő óvodai csoport. Ezek az egyházi szervezésben létrehozott és fenntartott óvodai csoportok, iskolai osztályok a településeken működő állami iskola egyfajta nem hivatalos leányintézményeként működnek. A roma óvodából kikerülő gyerekek a „cigány iskolába” kerülnek, ahonnan az elemi iskolai osztályok elvégzését követően betagozódhatnak a helyi magyar tannyelvű iskola megfelelő osztályába. Csonkapapiban Református Roma Tanulmányi Központot alakított ki a református egyház.

Az egyházak roma missziója kétségkívül jelentős eredményeket mutathat fel. Tevékenységük sikere azonban elsősorban a nyugatról érkező anyagi támogatások függvénye.

Az egyházakon (és az általuk létrehozott vagy felügyelt jótékonyági és/vagy segélyszervezeteken, mint például a Dorcas nemzetközi segélyszervezet helyi egysége) kívül más kárpátaljai magyar társadalmi vagy szakmai szervezetek, társaságok nem rendelkeznek roma programokkal. Többek között ez is azt jelzi, hogy a kárpátaljai magyar közösség még nem ébredt tudatára annak, hogy a vele együtt, közvetlen szomszédságában élő, magyar anyanyelvű roma közösség jelentős szerepet játszhat a közeljövőben a magyar nyelv és a magyar nyelvű oktatási rendszer fennmaradásában. Mint ahogyan az is valószínűsíthető, hogy a kárpátaljai magyar szer-

³⁹ Czel i.m.

⁴⁰ Szántó–Taracközi i.m. 24.

vezetek, intézmények azért sem mutatnak (egyelőre?) különösebb érdeklődést a magyar nyelvű cigány közösség iránt, mert előítéleteik gátolják őket abban, hogy érdemben foglalkozzanak a cigányság problémáival.

5. Összefoglalás

A 2001. évi ukrainai népszámlálás adatai szerint az ország 48,24 millió lakosa közül 47 587 fő, az összlakosság 0,1%-a vallotta magát cigány nemzetiségűnek, ám a különböző becslések szerint számuk a regisztráltánál jóval nagyobb, közel 200 ezer. Szakértői becslések alapján Kárpátalja cigány népessége 2001-ben a népszámlálás által összeírt hoz képest több mint kétszer akkora: közel 32 ezer fő, ami az össznépesség 2,5%-a. A kárpátaljai romák becsült számát tekintve közülük körülbelül 14 ezerre tehető a magyar anyanyelvűek száma.

Az ukrainai romák csaknem 45%-ának anyanyelve a cigány nyelv valamelyik változata; ennek ellenére nyelvüket Ukrajnában nem védi a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája. A nem cigány, orosz vagy ukrán anyanyelvű romák között a legnagyobb a magyar anyanyelvű cigányok aránya. A nem cigány anyanyelvűek közül meglepően kevesen, mindössze 4 189-en (8,8%) beszélnek cigányul a népszámlálás adatai szerint.

A cigány nemzetiségűek mindössze két megyében, Kárpátalján és Odessza megyében érik el az adott közigazgatási egységen belül a 0,1%-os arányt. Az ukrainai romák 29,4 százaléka Kárpátalján él, ahol a 2001. évi census adatai szerint 14 004 fő (1,1%) vallotta magát cigány nemzetiségűnek. Kárpátalján belül a legtöbb roma abban a négy járásban él, ahol a kárpátaljai magyarok abszolút többsége is (Beregszászi, Nagyszőlősi, Ungvári és Munkácsi járás), de települési koncentrációjuk jellemzően elkülönülő: rendszerint a falvak/városok meghatározott részein, az úgynevezett „(cigány)táborokban” él túlnyomó többségük.

A kárpátaljai cigányok 62,4 százaléka a magyart tekintni anyanyelvűnek, a magyar anyanyelvűeknek pedig 5,5%-a (8 736 fő) cigány nemzetiségűnek vallja magát. A kárpátaljai cigányság mindössze 20,5%-ának anyanyelve a cigány nyelv valamelyik változata; majdnem ennyien (16,7%) az ukránt, 62,4%-uk pedig a magyart használja leginkább. A magyar anyanyelvű nem magyarok többsége ugyanakkor (74,8%) cigány volt.

A kárpátaljai cigányok korfája a szakirodalom által jól ismert piramidális alakú, amely a magas születésszámú népcsoportokat jellemzi. 2001-ben a roma népesség 6,7%-a tartozott a foglalkoztatottak közé, ami jóval alacsonyabb volt a teljes lakosság egyébként sem túl magas 33,2%-os értékénél.

A 2008–2009-es tanévben 693 iskola működött Kárpátalja területén 159 965 tanulóval, amelyek közül 6 497 cigány nemzetiségű volt. Miközben a 2001. census adatai szerint Kárpátalján a romák aránya 1,1%, a 2008/2009. tanévben a kárpátaljai iskolákban tanuló gyerekek több, mint 4%-a cigány származású. A legutóbbi népszámlálás eredményei alapján a kárpátaljai magyar anyanyelvűek 5,5%-a roma nemzetiségű, ugyanakkor a 2008/2009. tanévben a magyar tannyelvű iskolák/osztályok tanuló között a cigány nemzetiségű tanulók aránya 17,13%.

A roma tanulók lemorzsolódási aránya nagyon magas az oktatásban: a 2008/2009. tanévben az összes kárpátaljai cigány nemzetiségű tanuló fele (51%-a) az elemi iskolai osztályokba járt, 46%-uk a felső tagozat osztályaiiban tanult, s mindössze 3%-uk járt középiskolai osztályba. A kárpátaljai roma lakosság körében messze a legalacsonyabb (mindössze 0,03%-os) a felső végzettséggel rendelkezők aránya, s közöttük vannak a legtöbben azok, akiknek az elemi iskola jelenti a legmagasabb iskolai végzettséget. A magyar tannyelvű iskolákba beiskolázottaknak (korosztálytól függően) mindössze 50–60%-a jut el az érettségiig, és ez nyilvánvalóan összefüggésben van a roma gyerekek magas arányával a magyar iskolákban.

Ma már számos magyarok lakta településen vagy csak a cigány gyerekeknek köszönhetően, vagy csak kizárólag velük nyitottak meg magyar tannyelvű első osztályokat. A kárpátaljai magyar szülők egy része úgy érzi, hogy annak következtében, hogy a magyar tannyelvű iskolákban sok a cigány gyermek, ezekben az iskolákban csökkent az oktatás színvonala, s sokak számára a magyar tannyelvű iskolánál vonzóbbá válik az ukrán tannyelvű oktatási intézmény.

A kárpátaljai romák oktatásával kapcsolatban máig nincs konszenzus arról, hogy homogén vagy heterogén osztályokban célszerű-e megszervezni oktatásukat. A református egyház által működtetett roma oktatási program, valamint a beregszászi és munkácsi (magyar tannyelvű) cigány iskola tapasztalatai sokak szerint a homogén oktatási forma mellett érveket erősítik. Meggyőződésünk ugyanakkor, hogy választási lehetőségként mindkét lehetőséget fent kell tartani a roma gyerekek számára.

Kárpátalja iskoláiban sajnos gyakorlatilag semmilyen ismeretet nem közvetítenek az ott tanuló roma gyerekek felé saját nyelvükön, nyelvről, kultúrájukról. Ez a magyar nyelven oktató iskolákra is érvényes megállapítás. Ennek legfőbb oka, hogy a kárpátaljai magyar iskolákban dolgozó pedagógusoknak gyakorlatilag elemi szintű ismeretei sincsenek a cigányok nyelve(i)ről, kultúrájáról, szocializációs modelljeiről.

Az egyházakon kívül a kárpátaljai magyar társadalmi, politikai és szakmai szervezetek, intézmények nem rendelkeznek roma programokkal. Az ukrainai és a kárpátaljai társadalom, s ezen belül a kárpátaljai magyar közösség is meglehetősen negatívan látja a cigányságot. Kedvezőtlen előítéleteik, negatív sztereotípiáik nagyon erősek a cigányság vonatkozásában.

MELLÉKLET

I. táblázat. A kárpátaljai települések cigány népessége.⁴¹

Sor- szám	Település	A település ukrán neve	Közigazgatási egység	Állandó lakosság	Ebből cigány, fő	Ebből cigány, %
1.	Beregszász*	Берегово	Beregszász v.	26 050	1695	6,5
2.	Huszt	Хуст	Huszt város	28 559	620	2,2
3.	Csap*	Чоп	Csap város	8870	600	6,8
4.	Munkács	Мукачево	Munkács város	81 637	3150	3,9
5.	Ungvár	Ужгород	Ungvár város	115 568	2150	1,9
6.	Alsóremete	Нижні Ремети	Beregszászi j.	865	120	13,9
7.	Badaló	Бадалово	Beregszászi j.	1714	320	18,7
8.	Balazsér	Балажер	Beregszászi j.	816	80	9,8
9.	Bátyu*	Батьово	Beregszászi j.	3023	54	1,8
10.	Beregdéda*	Дийда	Beregszászi j.	2013	111	5,5
11.	Beregújfalú*	Берегуйфалу	Beregszászi j.	1926	250	13,0
12.	Bótrágy	Батрадь	Beregszászi j.	1846	180	9,8
13.	Csetfalva*	Четфалва	Beregszászi j.	755	13	1,7
14.	Gát*	Гать	Beregszászi j.	3122	356	11,4
15.	Kisbégány*	Мала Бийгань	Beregszászi j.	1300	260	20,0
16.	Makkosjánosi*	Яноші	Beregszászi j.	2030	246	12,1
17.	Mezőkaszony*	Косонь	Beregszászi j.	2338	254	10,9
18.	Nagybereg	Великі Береги	Beregszászi j.	2540	150	5,9
19.	Vári*	Вари	Beregszászi j.	3147	561	17,8
20.	Zápszony*	Запсонь	Beregszászi j.	1799	56	3,1
21.	Visk	Вишкovo	Huszt j.	8142	500	6,1
22.	Árdánháza	Арданово	Ilosvai j.	1615	110	6,8
23.	Beregisfalud	Сільце	Ilosvai j.	3112	50	1,6

⁴¹ A városi típusú települések neveit félkövér betűtípussal jelöltük. Az állandó lakosság a 2001-es népszámlálás (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003b), a cigányok száma és aránya saját becsléseink alapján, ugyancsak a népszámlálás idejére vonatkozóan *-gal jelöltük azokat a településeket, amelyeken a romák számát más források, és nem saját módszertanunk alapján becsültük.

Sorszám	Település	A település ukrán neve	Közigazgatási egység	Állandó lakosság	Ebből cigány, fő	Ebből cigány, %
24.	Beregkövesd	Кам'янське	Ilosvai j.	1482	300	20,2
25.	Bilke	Білки	Ilosvai j.	8064	230	2,9
26.	Boród	Брід	Ilosvai j.	2384	180	7,6
27.	Dolha	Довге	Ilosvai j.	6790	450	6,6
28.	Hátmeg	Загаття	Ilosvai j.	2582	60	2,3
29.	Iosva	Іршава	Ilosvai j.	9512	10	0,1
30.	Ivaskófalva	Івашковиця	Ilosvai j.	348	40	11,5
31.	Kovácsrét	Кушниця	Ilosvai j.	4682	70	1,5
32.	Misztice	Імстичово	Ilosvai j.	2729	50	1,8
33.	Ölyvös	Вільхівка	Ilosvai j.	1857	60	3,2
34.	Sárdik	Заболотне	Ilosvai j.	797	130	16,3
35.	Szajkófalva	Осії	Ilosvai j.	3555	40	1,1
36.	Szombati	Собатин	Ilosvai j.	799	570	71,3
37.	Barkaszó*	Баркасово	Munkácsi j.	2236	480	21,5
38.	Cserlenő	Червеньово	Munkácsi j.	1951	30	1,5
39.	Csongor*	Чомонин	Munkácsi j.	2265	162	7,2
40.	Dombok	Домбоки	Munkácsi j.	493	260	52,7
41.	Dunkófalva	Обава	Munkácsi j.	990	170	17,2
42.	Felsőviznice	Верхня Визниця	Munkácsi j.	1453	140	9,6
43.	Izсныéte	Жнятино	Munkácsi j.	2243	80	3,6
44.	Mezőterebes	Страбичово	Munkácsi j.	3386	130	3,8
45.	Nagylucska	Великі Лучки	Munkácsi j.	9028	510	5,6
46.	Pósháza	Павшино	Munkácsi j.	838	200	23,9
47.	Szentmiklós	Чинадійово	Munkácsi j.	6823	310	4,5
48.	Szernye*	Серне	Munkácsi j.	1979	281	14,2
49.	Nagyberezna	Вел. Березний	Nagybereznai j.	6655	590	8,9
50.	Batár	Ботар	Nagyszőlősi j.	924	10	1,1
51.	Fakóbükk	Букове	Nagyszőlősi j.	2154	130	6,0
52.	Feketeadó	Чорнотисів	Nagyszőlősi j.	2232	170	7,6
53.	Felsősárad	Широке	Nagyszőlősi j.	2411	40	1,7

Sor- szám	Település	A település ukrán neve	Közigazgatási egység	Állandó lakosság	Ebből cigány, fő	Ebből cigány, %
54.	Felsőveresmart	Велика Копаня	Nagyszőlősi j.	3457	150	4,3
55.	Fertőszalmás	Фергешолмаш	Nagyszőlősi j.	1070	140	13,1
56.	Forgolány*	Форголань	Nagyszőlősi j.	890	53	6,0
57.	Ilonokújfalú	Онок	Nagyszőlősi j.	3094	100	3,2
58.	Királyháza*	Королево	Nagyszőlősi j.	8064	1600	19,8
59.	Kistarna	Хижа	Nagyszőlősi j.	1714	110	6,4
60.	Magyarkomját	Великі Ком'яти	Nagyszőlősi j.	6772	210	3,1
61.	Nagypalád*	Велика Паладь	Nagyszőlősi j.	1824	60	3,3
62.	Nagyszőlős	Виноградів	Nagyszőlősi j.	25 383	380	1,5
63.	Salánk	Шаланки	Nagyszőlősi j.	3110	90	2,9
64.	Szőlősvégardó	Підвиноградів	Nagyszőlősi j.	4388	1040	23,7
65.	Tiszabökény	Тисобикень	Nagyszőlősi j.	2216	90	4,1
66.	Tiszapéterfalva*	Пийтерфолво	Nagyszőlősi j.	2016	211	10,5
67.	Tiszaújlak*	Вилок	Nagyszőlősi j.	3422	720	21,0
68.	Verbóc	Вербовець	Nagyszőlősi j.	1206	70	5,8
69.	Ökörmező	Міжгір'я	Ökörmezői j.	6655	200	3,0
70.	Drugetháza	Зарічово	Perecsenyi j.	2283	230	10,1
71.	Mokra	Мокра	Perecsenyi j.	353	10	2,8
72.	Nagyturjaszög	Туриця	Perecsenyi j.	1098	20	1,8
73.	Ószemere	Сімер	Perecsenyi j.	1856	20	1,1
74.	Perecseny	Перечин	Perecsenyi j.	7020	220	3,1
75.	Poroskó	Порошково	Perecsenyi j.	3821	1420	37,2
76.	Rákó	Ракове	Perecsenyi j.	784	60	7,7
77.	Turjaremete	Тур'ї Ремети	Perecsenyi j.	3340	100	3,0
78.	Turjasebes	Тур'я Бистра	Perecsenyi j.	1453	120	8,3
79.	Turjavágás	Тур'я Пасіка	Perecsenyi j.	1695	250	14,7
80.	Kaszómező	Косівська Поляна	Rahói j.	4222	20	0,5
81.	Kőrösmező	Ясиня	Rahói j.	8043	300	3,7
82.	Nagybocskó	Великий Бичків	Rahói j.	9423	90	1,0
83.	Nyilas	Розтоки	Rahói j.	2803	530	18,9

Sorszám	Település	A település ukrán neve	Közigazgatási egység	Állandó lakosság	Ebből cigány, fő	Ebből cigány, %
84.	Rahó	Рахів	Rahói j.	14 969	330	2,2
85.	Szolyva*	Свялява	Szolyvai j.	16 983	800	4,7
86.	Bustyaháza	Буштино	Técsői j.	8506	100	1,2
87.	Dombó	Дубове	Técsői j.	9261	50	0,5
88.	Úrmező	Руське Поле	Técsői j.	4364	10	0,2
89.	Vajnág	Вонигово	Técsői j.	2654	10	0,4
90.	Botfalva	Ботфалва	Ungvári j.	579	20	3,5
91.	Dimicső*	Демечі	Ungvári j.	399	61	15,3
92.	Eszeny*	Есень	Ungvári j.	1677	349	20,8
93.	Gálocs	Галоч	Ungvári j.	498	140	28,1
94.	Homok	Холмок	Ungvári j.	1179	170	14,4
95.	Horlyó	Худльово	Ungvári j.	1451	50	3,4
96.	Kisdobrony*	Мала Добронь	Ungvári j.	1872	120	6,4
97.	Koncháza	Концово	Ungvári j.	1278	400	31,3
98.	Minaj*	Минай	Ungvári j.	3088	60	1,9
99.	Nagydobrony*	Велика Добронь	Ungvári j.	5607	444	7,9
100.	Nagygejóc	Великі Геївці	Ungvári j.	1062	170	16,0
101.	Oroszkomoró	Руські Комарівці	Ungvári j.	1576	290	18,4
102.	Palágykomoróc	Паладь-Комарівці	Ungvári j.	834	140	16,8
103.	Rát	Ратовці	Ungvári j.	1325	340	25,7
104.	Szalóka	Соловка	Ungvári j.	825	90	10,9
105.	Szerednye	Середне	Ungvári j.	3505	700	20,0
106.	Szürte	Сюрте	Ungvári j.	1898	360	19,0
107.	Tiszaágtelek*	Тисаагтелек	Ungvári j.	684	140	20,5
108.	Tiszasalamon	Соломоново	Ungvári j.	1387	50	3,6
109.	Ungtarnóc	Тарнівці	Ungvári j.	853	60	7,0
110.	Volóc	Воловець	Volóci j.	5178	150	2,9

II. táblázat. A roma nemzetiségű tanulók százalékos aránya Kárpátalja magyar nyelven (is) oktató iskoláiban a 2008/2009. tanévben

<i>település</i>	<i>iskolai fokozat/iskola</i> ⁴²	<i>a roma tanulók aránya, %</i>
<i>gimnáziumok, líceumok</i>		
Ungvár	II-III/magyar gimnázium	0
Beregszász	II-III/magyar gimnázium	0
Nagydobrony	III/református líceum	0
Nagybereg	III/református líceum	0
Tiszapéterfalva	III/református líceum	0
Técső	III/református líceum	0
Munkács	III/katolikus líceum	0
Karácspfalva	III/görög-katolikus líceum	0
Makkosjánosi	III/mezőgazdasági líceum	0
<i>Beregszász és Beregszászi járás</i>		
Beregszász	I-III/3. SZ.	0
Beregszász	II-II/4. SZ.	2
Beregszász	I-III/8. SZ.	3
Beregszász	I-III/bentlakásos	7
Beregszász	I-II/6. SZ.	3
Beregszász	I-II/7. SZ.	100
Beregszász	I-II/9. SZ.	0
Bátyú	I-III.	4
Makkosjánosi	I-III.	22
Tiszacsoma	I-III.	0
Nagymuzsaly	I-III.	0
Mezőkaszony	I-III.	14

⁴² Ukrajnában az iskolai oktatás három fokozatú: az I. fokozat az elemi iskola (1–4. osztály), a II. fokozat az általános iskola (felső tagozat: 5–9. osztály), a III. fokozat pedig a középiskola (10–11. vagy 10–12. osztály). Vannak csak I. fokozatú iskolák (ahol csak 1–4. osztályok vannak), I–II. fokozatúak (1–9. osztály), I–III. fokozatúak (teljes középiskola, ahol 1.t.l az érettségig, azaz a 11. osztály befejezéséig tanulhatnak a gyerekek). Vannak továbbá klasszikus, nyolc évfolyamos gimnáziumok (melyek II–III. fokozatúak, ahová az I. fokozat befejezését követően nyelhetnek felvételt a gyerekek), illetve líceumok (melyek három évfolyamosak és csak III. fokozatúak; ide a II. fokozat sikeres elvégzése után felvételiznek a diákok). Az ukrajnai oktatás szerkezetéről lásd: Beregszászi–Csernickó–Orosz 2001, Orosz 2005 vagy 2007.

<i>település</i>	<i>iskolai fokozat/iskola</i>	<i>a roma tanulók aránya, %</i>
<i>gimnáziumok, líceumok</i>		
Gát	I-III.	25
Nagybereg	I-III.	9
Vári	I-III.	38
Csetfalva	I-II.	0
Beregsom	I-II.	0
Rafajnaújfalú	I-II.	0
Csonkapapi	I-II.	0
Sárosoroszi	I-II.	0
Kisbégány	I-II.	45
Zápszony	I-II.	9
Beregdéda	I-II.	13
Mezőgecse	I-II.	0
Hetyen	I-II.	7
Halábor	I-II.	2
Gut	I-II.	0
Nagybégány	I-II.	0
Beregújfalú	I-II.	34
Bene	I-II.	0
Nagyborzsova	I-II.	0
Bótrágy	I-II.	23
Badaló	I-II.	47
Harangláb	I-II.	0
Kígyós	I.	0
Asztély	I.	0
<i>Ungvár és Ungvári járás</i>		
Ungvár	III/10. SZ.	9
Csap	I-III/2. SZ.	27
Sislóc	I-III.	6
Szürte	I-III.	28
Nagydobrony	I-III.	12
Eszeny	I-III.	26
Koncháza	I-III.	39
Kisgejőc	I-III.	0

<i>település</i>	<i>iskolai fokozat/iskola</i>	<i>a roma tanulók aránya, %</i>
<i>gimnáziumok, líceumok</i>		
Kisdobrony	I-III.	14
Homok	I-II.	32
Tiszaásvány	I-II.	0
Tiszaágtelek	I-II.	55
Tiszasalamon	I-II.	14
Szalóka	I-II.	27
Rát	I-II.	53
Palágykomoróc	I-II.	40
Nagygejőc	I-II.	49
Császlóc	I.	0
Palló	I.	0
Gállocs	I.	57

Munkács és Munkácsi járás

Munkács	I-III/3. SZ.	18
Munkács	I-II/14. SZ.	100
Barkaszó	I-III.	37
Dercen	I-III.	0
Csongor	I-II.	18
Fornos	I-II.	0
Szernye	I-II.	27
Beregrákos	I-II/2. SZ.	0
Izсныéte	I-II/2. SZ.	13

Nagyszőlősi járás

Nagyszőlős	I-III/3. SZ.	13
Tiszaújlak	I-III/2. SZ.	45
Salánk	I-III.	5
Feketeadó	I-III.	10
Csepe	I-III.	0
Tiszapéterfalva	I-III.	4
Nevetlenfalu	I-III.	0
Nagypalád	I-III.	5
Verbóc	I-III.	5
Szőlősgyula	I-II.	0

<i>település</i>	<i>iskolai fokozat/iskola</i>	<i>a roma tanulók aránya, %</i>
<i>gimnáziumok, líceumok</i>		
Tiszakeresztúr	I-II.	0
Mátyfalva	I-II.	0
Tiszaújhely	I-II.	0
Aklihegy	I-II.	0
Fertősalmás	I-II.	25
Forgolány	I-II.	11
Tiszabökény	I-II.	8
Újakli	I.	0
Akli	I.	0
Batár	I.	3
<i>Huszt és Huszti járás</i>		
Huszt	I-II.	0
Visk	I-III/2. SZ.	5
<i>Rahói járás</i>		
Rahó	I-III/1. SZ	0
Gyertyánliget	I-III.	0
Kőrösmező	I-III/1. SZ	4
<i>Szolyvai járás</i>		
Szolyva	I/10. SZ.	0
<i>Técsői járás</i>		
Técső	I-III/Hollósy Simon KI.	0
Aknaszlatina	I-III/3. SZ.	0